

BERTA PÉTER

TULAJDONLÁSI VERSENY, ÜZLETI ETIKA ÉS KONFLIKTUSKEZELÉS

EGY GÁBOR ROMA PRESZTÍZSTÁRGY POSZTSZOCIALISTA ÉLETRAJZA:
1992–2012

1. Bevezetés: többhelyszínű árucikk-etnográfikák¹

A dolgok – tárgyak, technológiák, fogyasztói ízlések stb. – térbeli mozgásának nyomon követése és elemzése hosszú ideje része a gazdasági gyakorlatok társadalmi viszonyokba ágyazottságát vizsgáló antropológiai kutató-soknak. Kiváló példával szolgálnak erre a kula néven ismert csererendszert vizsgáló munkák (MALINOWSKI, 1922; UBEROI, 1962; LEACH – LEACH, 1983; CAMPBELL, 2002). Az 1980-as évekig azonban a mozgásban lévő – azon belül is a társadalmi vagy kulturális kontextusok/értékrezsimek határait átlépő – dolgok (*things-in-motion, things-in-changing contexts*) tanulmányozása rendszerint csak járulékos, marginális jelentőségű része volt az antropológiai vizsgálatoknak: az e perspektívában rejlő magyarázó erő és módszertani kapacitás tudatos kiaknázására elsősorban ezután került sor.

A mozgásban lévő dolgok által előidézett, valamint az őket erő hatások vizsgálata mint antropológiai perspektíva/értelmezési keret/módszer társadalomtudományi jelentőségének felismeréséhez számottevő mértékben hozzájárult Appadurai 1986-ban megjelent, nagy hatású tanulmánya.² E munka többek között a dolgok árucikk-státushoz való viszonyában bekövetkező „el-

¹ A terepmunkát és a tanulmány elkészülését az alábbi szervezetek támogatása tette lehetővé: Fotoplus Kft., Magyar Ösztöndíj Bizottság (Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj), Nemzeti Kulturális Alap Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Szakmai Kollégium (2502/1179), Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Open Society Institute (Budapest), Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (F 029504; PD 77944), Soros Alapítvány. Támogatásukat ezúton is köszönöm. Külön köszönettel tartozom Szalai Andreának és Magyar Zoltánnak a tanulmány korábbi változatához fűzött, értékes észrevételeikért.

² Appadurai tanulmánya egyike azoknak az 1980-as években megjelent munkáknak, amelyeknek köszönhetően a társadalomtudományok 1960-as évek végétől kibontakozó „anyagifordulata” (*material turn*, lásd KITZMANN, 2005; EDWARDS, 2002, 69.; vagy másként fogalmazva az anyagikultúra-kutatás „újrafeltalálása” és „a dolgok rehabilitációja” /OLSEN, 2004, 89./, a „társadalomtudományok rematerializálása” /WOODWARD, 2007, 28./) kiteljesedett és egyre népszerűbbé vált például olyan tudományterületeken, mint az antropológia, a szociológia, a kultúratudomány vagy a művészettörténet. GRAEBER (2001, 30.) szerint „ha létezik olyan tanulmány, amelyről elmondható, hogy a legnagyobb hatást gyakorolta arra a módra, ahogyan az antropológusok mostanában az érték mibenlétéről beszélnek, az kétségtelenül Arjun Appadurai 'Az áruk és az érték politikája' című munkája...”.

mozdulásoknak”: a kommodifikáció, valamint a de- és a rekommodifikáció folyamatainak szentel megkülönböztetett figyelmet, és amellett érvel, hogy azon „ösvények” (*paths*) tanulmányozása, amelyeken a migráló – gyakran társadalmi és kulturális határokat is átszelő – dolgok haladnak, jelentős mértékben hozzájárulhat olyan folyamatok természetének: belső dinamikájának, kontextus-függőségének és változatosságának a megértéséhez, mint a (poszt) kolonializáció, a globalizáció vagy a kapitalizmus térhódítása.

Appadurai a szubjektumok vizsgálatát preferáló (kis túlzással: azokat „fetisizáló”) és a dolgok társadalmi jelentőségét és ágenciáját: kontextus- és identitásteremtő kapacitását megkérdőjelező és leértékelő, domináns társadalomtudományi problémaérzékenység újragondolására tesz kísérletet, és ezt szem előtt tartva vezeti be a „módszertani fetisizmus” (*methodological fetishism*) fogalmát. E terminus megalkotását, amint arra PELS (1998) is rámutat, a marxi „árufetisizmus”-fogalom inspirálta, ám – szemben Marxszal – a fetisizmus kifejezéshez a jelen esetben nem negatív konnotáció társul. Éppen ellenkezőleg. Appadurai értelmezése szerint az, ha a társadalomkutatók tekintete egyre inkább a dolgok, valamint a dolgok és a szubjektumok összetett viszonyrendszerének elemzése felé fordul, hasznos és szükséges módszertani fordulat (lásd még PELS, 1998, 95.; BROWN, 2001, 7.) – a metaforikusan értelmezendő fetisizmus tehát esetünkben olyan kutatói gyakorlat, amely a dolgok és a nekik tulajdonított ágencia jelentőségének elismerését és tudatos előtérbe helyezését foglalja magában. PELS-t (1998, 94.) idézve: „... a 'módszertani fetisizmus' épp fordítottja a tények és értékek azon hierarchiájának, amely a társadalom- és kultúraelméletben általánosan elfogadott, és amely szerint a dolgok nem beszélnek vissza”. PELS (1998, 94.) az Appadurai által megalkotott „módszertani fetisizmus” helyett egy alternatív terminus: a „módszertani animizmus” (*methodological animism*) használatát javasolja. Hasonlóképpen tesz FOSTER (2006, 286.) is a globalizációval foglalkozó tanulmányában, amikor a „kritikai fetisizmus” (*critical fetisism*) kifejezéssel utal arra, hogy a társadalomtudományi kutatásoknak nagyobb figyelmet kellene fordítaniuk a kontextusok/értékrezsimek (nemzetek, etnikai csoportok stb.) között migráló dolgok által gyakorolt társadalmi és gazdasági hatások elemzésére, mivel e módszertani hangsúlyeltolódás révén új, ígéretes perspektívából szemlélhető a globális tendenciák és a lokális világok közötti kölcsönhatás természete. APPADURAI-t (1986, 5.) idézve:

Még ha a dolgokhoz való viszonyunkat szükségszerűen az a nézet határozza is meg, hogy azok nem rendelkeznek jelentéssel, eltekintve azon jelentésektől, amelyekkel az emberi tranzakciók, tevékenységek és motivációk ruházzák fel őket, fennáll az az antropológiai probléma, hogy ez a formális igazság nem magyarázza meg a dolgok tényleges történeti körforgását. Ezért a tárgyakat magukat kell követnünk, mivel jelentésük formájukba, a hozzájuk kapcsolódó használati módokba és életpályáikba „íródott”. Csak ezen életpályák elemzé-

se révén érthetjük meg azokat az emberi tranzakciókat és terveket, amelyek életre keltik a dolgokat. Így, habár *elméleti* szempontból a cselekvő egyének ruházzák fel jelentőséggel a dolgokat, *módszertani* nézőpontból szemlélve épp a mozgásban lévő dolgok azok, amelyek megvilágítják emberi és társadalmi kontextusukat. A dolgokra koncentráló társadalmi vizsgálatok (legyen az elemző akár közgazdász, művészettörténész vagy antropológus) egyike sem kerülheti el a módszertani fetisizmusként definiálható nézőpont legalább minimális mértékű alkalmazását. E módszertani fetisizmus, amely ismét magukra a dolgokra irányítja figyelmünket, részleges korrekciója annak a tendenciának, amely a dolgokkal kapcsolatos tranzakciókat túlzottan társadalmiasította, s amelyet nagyrészt, mint ahogy erre Firth rámutat (1983, 89.), Maussnak köszönhetünk.

Appadurai említett tanulmányában arra tesz kísérletet, hogy kétséget kizáróan demonstrálja: a mozgásban lévő dolgok társadalmi karrierjének és életrajzának nyomon követése az őket körülvevő társadalmi kontextusok, viszonyok és folyamatok mélyebb megértése szempontjából is kulcsfontosságú. Mindenekelőtt azért, mert nemcsak a szubjektumok formálják a migráló dolgokat, hanem az utóbbiak is számottevő hatást gyakorolnak arra, hogy a szubjektumok miként észlelik önmagukat és hogyan konstruálják meg identitásaikat, valamint társadalmi és gazdasági viszonyaikat – vagyis a dolgok is rendelkeznek egyfajta ágenciával (*material agency*, lásd például: HOSKINS, 2006; KNAPPETT – MALAFOURIS, 2008). A cselekvőképesség tehát nem kapcsolódik kizárólag sem a dolgok, sem pedig a szubjektumok világához: e két szféra a közöttük kialakuló interakciók kontextusában jön létre, és tesz szert társadalmi jelentésre és jelentőségre, így a dolgok és a szubjektumok egyszerre alakítói és termékei is ezen interakcióknak, valamint egymásnak. Viszonyukra az állandó kölcsönhatás és egymásra utaltság jellemző (lásd még BERTA, 2008).

A mozgásban lévő dolgok tanulmányozása rendszerint olyan „tárgy-etnográfákat” (FOWLES, 2006) eredményez, amelyek kétségbe vonják, hogy a társadalmi folyamatok és viszonyok elemzése mindenekelőtt „az individuumok gondolatain, tapasztalatain és tevékenységein keresztül” lehetséges. A tárgy-etnográfák esetében „az etnográfus tekintetének elsősorban egy konkrét tárgyra, tárgynosztályra vagy a tárgyak egy különálló közösségére kell fókuszálnia”, és el kell távolodnia attól a hagyományos kérdésfeltevéstől, amely azt firtatja, hogy „az emberek hogyan hoznak létre dolgokat”. A tárgy-etnográfák – hasonlóan az új anyagikultúra-kutatás egészéhez – elsősorban arra kérdeznak rá, hogy „...’a dolgok hogyan hoznak létre embereket’, a tárgyak miként vesznek részt a társadalmi kapcsolatok mediálásában, valamint arra, hogy az élettelen tárgyak hogyan értelmezhetőek saját ágenciával rendelkező” (FOWLES, 2006) entitásokként.

A mozgásban lévő dolgok egy része olyan árucikk, amely társadalmi élete során egy vagy több kulturális, társadalmi vagy politikai határt is átlép. A „transznacionális” vagy „transzkulturális” árucikkek (*transnational commodities*, MACDOUGALL, 2003; *transcultural commodities*, MAYNARD, 2004, 103.) határátlépéseinek elemzésére az elmúlt néhány évtizedben számos kutatás vállalkozott, elsősorban azt vizsgálva, hogy az árucikkek migrációja milyen hatást gyakorol azokra az új kontextusokra, amelyekbe beágyazódnak, valamint azt, hogy a határátlépést követően hogyan módosulnak az árucikkek egyes anyagi és szimbolikus tulajdonságai (a hozzájuk társított jelentések, értékek vagy funkciók). Az antropológusok és szociológusok által vizsgált különböző kontextusok/értékrezsimek között mozgó árucikkek közé sorolhatóak például a használt ruhák (HANSEN, 1999, 2000a, 2000b), a Barbie-babák (MACDOUGALL, 2003; MAGEE, 2005), a határmenti kiskereskedelem révén beszerzett hiánycikkek (CHELCEA, 2002), a transzplantált emberi szervek (SCHEPER-HUGHES, 2000), a rézüstök (TURGEON, 1997), a Coca-cola (MILLER, 1998; FOSTER, 2008), a kávé (WEISS, 1996), a gyöngyök (SAUNDERS, 1999; STRAIGHT, 2002), a fegyverek (HUGH-JONES, 1992), egyes mezőgazdasági termények (BARRETT – BROWNE – ILBERY, 2004; COOK, 2004) és textil-termékek (WILSON, 1999), valamint a nyugati múzeumokba, galériákba, aukciós házakba és magángyűjteményekbe vándorló, rendszerint a „törzsi művészet” kategóriájába sorolt tárgyak és technológiák (THOMAS, 1991; LEVI, 1992; STEINER, 1994; FENN, 1996; GEISMAR, 2001, 2008; MYERS, 2002; lásd még az olyan kiváló tanulmánygyűjtemények számos írását, mint a MARCUS – MYERS, 1995; PHILLIPS – STEINER, 1999).

A transznacionális/transzkulturális árucikkek mozgásának, valamint a különböző kontextusokkal kialakított kölcsönhatásának dokumentálása és értelmezése során számos kutató alkalmazza az életrajzi módszert,³ amely KOPYTOFF (1986) tanulmányának megjelenése után vált különösen népszerűvé az új anyagikultúra-kutatás iránt érdeklődő antropológusok, régészek és geológusok között. Az életrajzi módszer képviselői abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a dolgok – „miközben előállításuk pillanatától eljutnak a használatból való végleges kivonásig – nemcsak arra képesek, hogy materializálják tulajdonosaik életútját, vagyis „emléktárgyakká”, életrajzi tárgyakká váljanak, hanem eközben maguk is szert tehetnek társadalmilag konstruált életrajzokra” (BERTA, 2008, 52.; lásd még HOSKINS, 1998).⁴ Ezek az életrajzok a dolgok társadalmi karrierjének számos mozzanatát magukban foglalhatják: az előállító személyét és az előállítás körülményeit, a tu-

³ Lásd a korábban említett munkák jelentős részét, valamint az e módszerrel általánosságban foglalkozó írásokat: GOSDEN – MARSHALL, 1999; HOSKINS, 2006.

⁴ „Amikor a tárgyak feltűnnek az egyének életrajzaiban”, érvelnek SCHAMBERGER és munkatársai (2008, 277.), „gyakran relikviáknak vagy illusztrációknak tekintik azokat. Ez a gyakorlat alulreprezentálja és elfedi a tárgyak ágenciájának jelentőségét az élet formálásában azáltal, hogy azok szerepét az emlékeztetésre és a reprezentációra korlátozza, és határt szab az általuk gyakorolt hatások sorának...”

lajdonosok sorát, a különböző használati kontextusok közötti vándorlást, a dolgok jelentését, értékét és funkcióját érintő módosulásokat, valamint azokat a kategóriákat – árucikk, művészet, identitásszimbólum stb. –, amelyekbe a dolgokat életútjuk során használóik besorolták (lásd még SCHAMBERGER és munkatársai, 2008). A tárgy-etnográfikák iránt érdeklődő antropológusok által leggyakrabban tanulmányozott életrajz-teremtő kontextusok/szervezőelvek kétségtelenül a tulajdonosváltás és elzálogosítás, az értékrezsimiek közötti mozgás/rekontextualizáció, valamint a dolgok szimbolikus (jelentés, érték stb.) és materiális tulajdonságainak transzformációja.

Az árucikkekre fókuszáló, életrajzi módszert követő vizsgálatok közül jónéhány, érvel FOSTER (2006, 285.),

annak demonstrálására törekszik, hogy az árucikkek mozgása miként köt össze földrajzilag elkülönülő helyeket, illetve hogyan kapcsolja össze a termelők és fogyasztók társadalmi nemi, etnikai alapon és osztályhelyzet szerint rétegzett csoportjait, valamint egy arra vonatkozó érveléssel zárul, hogy az egyének általi használat eredményeként hogyan változik meg a dolgok jelentése a különböző társadalmi helyzetekben. A kutatók nem egyszerűen figyelemmel kísérik az árucikkek mozgását (a radarhoz vagy a vonalkód-leolvasó eszközhöz hasonlóan, mechanikus módon), hanem – ami sokkal fontosabb ennél – nyomon követik azokat a társadalmi viszonyokat és az anyagi világot érintő összefüggéseket, amelyeket e mozgás létrehoz, és amelyek kontextusában az árucikkek értéke kialakul.

A mozgásban lévő dolgok ágenciájának, valamint szubjektumokkal és kontextusokkal kialakított dinamikus és összetett viszonyának mélyebb megértését lehetővé tevő életrajzi módszer rendszerint megköveteli a migráló dolgok nyomon követését, vagyis az „egy kutatás: egy lokalitás” elve helyett a többhelyszínű terepmunka (*multi-sited ethnography*) módszerét részesíti előnyben (lásd FOSTER, 2006, 286., valamint MARCUS, 1995; FALZON, 2009; COLEMAN – HELLERMANN, 2011).

E módszer legismertebb kidolgozója, MARCUS (1995, 106.), amellel érvel, hogy a többhelyszínű terepmunka egyik technikája a „dolgok követése” (*following the thing*). E technika „magában foglalja az olyan, nyilvánvalóan anyagi formát öltő dolgok (legalábbis ahogyan azt eredetileg gondolták) különböző kontextusokon keresztüli áramlásának figyelemmel kísérését, mint az árucikkek, az ajándékok, a pénz, a műalkotások, és az intellektuális tulajdon” (MARCUS, 1995, 106–107.). Amint arra részben maga Marcus is rámutat, a mozgásban lévő dolgok többhelyszínű terepmunka révén történő tanulmányozása különösen a művészet(i)ként, illetve múzeumi kiállítási darabokként definiált tárgyak és piacaik iránt érdeklődő kutatók körében vált népszerűvé.⁵

⁵ Lásd például THOMAS, 1991; LEVI, 1992; STEINER, 1994; FENN, 1996; MYERS, 2002; GEISMAR, 2001, 2008.

MARCUS (1995) és FLOWES (2006) terminusait kombinálva amellet érvelek, hogy a többhelyszínű terepmunkán alapuló azon elemzéseket, amelyek a kulturális vagy társadalmi határokat átlépő árucikkekre, valamint azok transznacionális/transzkulturális életrajzaira (BERTA, 2009) fókuszálnak, többhelyszínű árucikk-etnográfikként (*multi-sited commodity ethnography*) érdemes definiálni.

Habár, amint arra már utaltam, a kulturális vagy társadalmi kontextusok között migráló dolgok tanulmányozásának tanulságai többnyire a (poszt) kolonializáció, a kapitalizmus térhódítása vagy a fogyasztói kultúrát érintő globalizáció lokális világokra gyakorolt hatásának elemzése során hasznosulnak, a jelen tanulmány más utat választ. A mozgásban lévő dolgok perspektíváját, valamint a Kopytoff által javasolt életrajzi módszert alkalmazva egy olyan ezüsttárgy – egy gábor roma tulajdonban lévő kanna – romániai posztszocialista társadalmi karrierjét mutatja be, amely az 1989-es rendszerváltás után térbeli mozgása során több települést is érintett és három erdélyi roma csoportban is megfordult, vagyis transzkulturális/transzetnikus életrajzzal jellemezhető. Az alábbi többhelyszínű árucikk-etnográfia megkülönböztetett figyelmet szentel a vizsgált tárgyhoz társuló ágencia (az általa előidézett vagy befolyásolt társadalmi gyakorlatok, folyamatok és érzelmek), a szimbolikus tulajdonságait érintő átalakulások, valamint a kontextusok közötti mozgás dokumentálásának, valamint annak, hogy mindezek elemzése hogyan járul hozzá a presztízviszonyok és -fogyasztás, a moralitás/üzleti etika, illetve a társadalmi sikeresség fogalmának mélyebb megértéséhez a gábor és a cārhar romák esetében.

2. Az erdélyi gábor és cārhar romák – párhuzamos presztízsgazdaságok

A gábor, illetve a cārhar romák az Erdélyben élő romák egy-egy csoportját alkotják (lásd SZALAI, 2010). A gáborok által cārharnek nevezett csoport Romániában *corturar* néven is ismeretes. Mindkét etnonima a sátor (román *cort*, főmáni *cārha*) terminusból jött létre.

A legnépesebb gábor roma közösségek ma Maros megyében találhatóak, emellett nagy számban élnek gáborok (lásd az *1. képet*) Erdély olyan nagyvárosaiban, mint Kolozsvár, Brassó, Nagyvárad, Arad, Szatmárnémeti vagy Temesvár. Többségük a Hetednapos Adventista Egyház tagja, néhány család a Pünkösdisták és a Jehova Tanúi Egyházhoz csatlakozott, megint mások – hasonlóan a magyar többségű erdélyi régiók nagy részére jellemző gyakorlathoz – reformátusok. A cārhar romák (lásd a *2. képet*) elsősorban Szeben és Brassó megyei településeken – többek között számos, az Olt folyó mentén található faluban – élnek, túlnyomó többségük a román ortodox egyház tagja. A két roma csoport közötti társadalmi távolság és a szimbolikus elkülönülés iránti igény jelentős: tagjaik etnikai endogámiát tartanak

1. kép Presztízstárgy-tulajdonos gábor férfiak. (Berta Péter felvétele, 2010)

fenn, és csak elvétve vesznek részt a másik roma csoportban zajló társadalmi eseményeken (virrasztókon stb.). A csoportközi érintkezés esetükben az alkalmi gazdasági együttműködés egyes típusaira korlátozódnak, ezek többségét a presztízstárgyakkal kapcsolatos ügyletek alkotják.

A legelterjedtebb megélhetési stratégia a gábor romák között ma a közvetítő kereskedés (*bižnico*). A gábor kereskedők többsége elsősorban használt ruhákkal és cipőkkel, nemesfémekkel, régiségekkel, evőeszköz- és edénykészletekkel, szőnyegekkel és függönyökkel üzletel – főként Romániában és Magyarországon. A harmadik balkáni háború után a romák egy részének érdeklődése szerbiai, horvátországi és szlovéniai régiók, később pedig Szlovákia és Ausztria felé fordult. Az utóbbi években számos gábor kereskedő szerencsét próbált Franciaországban, Lengyelországban, Németországban, Belgiumban, Hollandiában, Albániában, Macedóniában és Görögországban. 2010–2011-ben sokuk számára kedvelt úticéllá vált Oroszország is. A cārhar romák elsősorban állattenyésztésből (ló-, sertés- és szarvasmarhatartásból), valamint a helyi keresletet és az utóbbi két évtizedben megélnékült turizmus igényeit kielégítő rézműves munkákból teremtik elő jövedelmüket. Az általuk nevelt lovakat részben helyi vagy regionális vásárokon értékesítik (többnyire román vagy magyar gazdáknak), részben pedig olaszországi felvásárlóknak

2. kép A presztízstárgy-tulajdonos cārhar férfiak egyike. (Berta Péter felvétele, 2012)

adják el, akik azok húsát élelmiszer-alapanyagként használják fel. A pálinkafőző üstöket elsősorban a környékbeli gazdák vásárolják, míg a kisebb réztárgyakat (kávékiöntőket, kancsókat, bográcsokat stb.) többnyire turistáknak értékesítik. E megélhetési stratégiákat az elmúlt néhány évben kiegészítette az egyes nyugat- és dél-európai országokra (például Olaszországra, Franciaországra) irányuló gazdasági migráció, ahol a cārharok elsősorban kéregetés révén tesznek szert jövedelemre. (A romániai romák közelmúltban megindult olasz- és franciaországi migrációjával számos elemzés foglalkozik. Lásd például SIGONA, 2008, PESARINI, 2010, SOLIMENE, 2011.)

Az elmúlt 100–150 év folyamán mindkét roma csoport kialakított egy-egy olyan presztízsgazdaságot, amely az ezüstdágyak két csoportját foglalja magában: a poharakét (*taxtaj*), illetve a fedeles kupákét (*kana*, lit. 'kanna'; lásd az 3. képet; BERTA, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012). E

3. kép A gábor kannák (fedeles kupák) egyike. (Nem azonos az esettanulmányban szereplő tárggyal.) (Berta Péter felvétele, 2011)

tárgyak mindegyikéről elmondható, hogy azokat egykor nem-roma – főként erdélyi szász és magyar – ötvösök készítették, és társadalmi karrierjük legelején, mielőtt a romákhoz kerültek volna, erdélyi arisztokraták, polgárok, céhek és református gyülekezetek tulajdonát képezték. A gábor és a cārhar roma presztízstárgy-gazdaságok a romániai gazdaság egy-egy informális, transzlokális, etnicizált és genderizált szegmensét alkotják.

A presztízstárgy-gazdaság a mindkét csoportban dokumentálható *romani politika* ('roma politika') szerves része: az egyének és apai ágak közötti státusversengés, illetve a presztízsvizonyokról való egyezkedés hangsúlyos színtere. Olyan szimbolikus küzdőtér, amely a résztvevők közötti társadalmi és gazdasági különbségek megalkotására, megjelenítésére és manipulálására szolgál. Az értékesebb tárgyak ezért *romani politikai* jelentéssel és jelentőséggel felruházott, korlátozott forrást alkotó szimbólumok, amelyek megvásárlásáért gyakran bontakozik ki intenzív verseny e roma csoportokon belül. Mivel hosszú távú birtoklásuk jelentős társadalmi elismerés és hírnév forrása, a tulajdonosok igyekeznek minél tovább megőrizni, illetve fiaiknak örökölni azokat, és csak gazdasági krízishelyzet esetén válnak meg tőlük.

A gábor és a cārhar romák között egyaránt – a gazdasági prosperitás szimbólumaiként értelmezett – ezüstpoharak és -kannák alkotják az árucikkek elitszféráját, vagyis e javak cserélnek gazdát a legmagasabb vételárakért. A hozzájuk társított gazdasági és társadalmi jelentőség mértékét pontosan szemlélteti – többek között – az európai műtárgypiacra és a gábor roma presztízstárgy-gazdaságra jellemző ártartományok közötti feltűnő különbség. Amíg a műtárgypiacon e tárgyak ára ma általában nem haladja meg a 9000–11 000 amerikai dollárt, a gábor romák között szerveződő adásvételek során a presztízstárgyak rendszerint az említett ártartomány sokszorosáért cserélnek gazdát. A keresettebb darabok ára a 200 000–400 000 amerikai dollárt is elérheti. (A gábor eladók–cārhar vásárlók, valamint a cārhar romák közötti adásvételek során kifizetett vételárak ugyancsak a műtárgypiacra jellemző ártartomány többszörösét teszik ki.) A presztízstárgy-adásvételek túlnyomó többségére a gábor, illetve a cārhar roma csoporton belül, egy kisebb részére pedig e csoportok tagjai között kerül sor.

A szóban forgó ezüstpoharak emellett az etnikai, illetve az apai ági identitás és történelem megkonstruálásában és materializálásában is meghatározó szerepet játszanak (az etnikai és – ha apáról fiúra öröklődnek – az apai ági identitás nagyra becsült szimbólumai).

Az erdélyi gábor és cārhar romák birtokában ma számos ezüstpohár és -kanna található. Az egyik legnépesebb gábor roma közösségben például, ahol terepmunkám jelentős részét végeztem, számuk meghaladja a három tucatot. Presztízstárgyakkal azonban csak azokban a családokban találkozhatunk, ahol a birtokba vételükhöz és megőrzésükhöz szükséges *romani politikai* ambíció és gazdasági erőforrások egyaránt jelen vannak. Ez utóbbiak közül a két legfontosabb a pénz formáját öltő vagyonosság és a presztízstárgy-öröklés lehetősége.

A poharak és kannák életrajzának nem-roma szakasza iránt mindkét roma csoport tagjai elhanyagolható érdeklődést tanúsítanak. Az egykori szász vagy magyar ötvösök, illetve nem-roma tulajdonosok helyét, akik a műtárgypiacon gazdát cserélő tárgyak értékének felbecsülése során rendszerint fontos szerephez jutnak, a gábor poharak és kannák esetében a korábbi gábor tulajdonosok, amíg a cārhar romák között gazdát cserélő tárgyak esetében a cārhar tulajdonosok veszik át. A presztízstárgyak értékének összehasonlítása, illetve vételárának meghatározása során a cārharok és a gáborok egyaránt kizárólag a saját roma csoportjukhoz tartozó korábbi birtokosok hírnevét és társadalmi presztízst veszik alapul (szimbolikus-mnemonikus patina), valamint az anyagi tulajdonságok sorát (anyagi patina). Ez utóbbiak értékét egy-egy általuk kidolgozott, részben etnicizált presztízstárgy-esztétika alapján becsülik fel.

A két roma presztízstárgy-gazdaság közötti érték koherencia jelentős, ami elsősorban a tárgyakkal kapcsolatos jelentés- és értéktulajdonítás (az árucikkek elitszféráját alkotó javak; a gazdasági prosperitás, az etnikai és az apai ági identitás szimbólumai stb.), valamint a presztízstárgy-esztétikák nagyfokú hasonlóságában nyilvánul meg. Ugyanakkor e gazdaságok között számottevő különbségek is felfedezhetőek (ezek ismertetésére itt terjedelmi okok miatt nem térek ki. Lásd BERTA, 2012).

Habár a legtöbb adásvétel a két roma csoporton belül történik, a presztízstárgy-esztétikák hasonlósága miatt a cārharok gyakran próbálnak megvásárolni olyan gábor poharakat, amelyek anyagi tulajdonságai elnyerik tetszésüket – mégpedig épp olyan jelentős összegekért, mint amelyekért azok a gáborok között gazdát cserélnek. Ugyancsak gyakori jelenség, hogy a gáborok cārhar férfiaktól vesznek fel nagyobb összegű kölcsönt, elzálogosítva náluk poharaikat és kannáikat. A gáborok azonban csak rendkívül ritkán vásárolnak cārhar presztízstárgyakat, és terepmunkám során egyetlen olyan esetről sem szereztem tudomást, amikor a cārhar tulajdonosok valamelyike poharát vagy kannáját egy jómódú gábor férfinél helyezte volna zálogba. A presztízstárgyak áramlása tehát a két roma csoport között kétirányú, ám korántsem kiegyenlített.

E presztízstárgy-kereskedelem interetnikus „tulajdonlási versenyként” (HARRISON, 1995) is értelmezhető, amely során a gáborok – különösen az idősebb generációk tagjai – értékesebb ezüsttárgyaik saját csoportjukon belüli megőrzését, a cārhar romák pedig azok megvásárlását tekintik céljuknak. E tulajdonlási verseny kialakulásának elsődleges oka a gáborok és a cārharok közötti gazdasági egymásrautaltságban keresendő, amely egyrészt a presztízstárgyaknak tulajdonított kiugróan magas (kizárólag e két roma csoportra jellemző) gazdasági értékből, másrészt e tárgyak ritkaságából fakad. Vagyis abból, hogy a gábor romák – legalábbis a közöttük megszokott, a műtárgypiacinál jóval magasabb árakon – nem értékesíthetik presztízstárgyaikat máshol, csak saját csoportjukban vagy a cārharok között, a cārhar romák egy része pedig mindenekelőtt a gábor eladókra számíthat akkor, ha megtakarított pénzét ezüsttárgyakba szeretné fektetni.

1998 áprilisától e tanulmány lezárásáig összesen 28,5 hónapot töltöttem terepmunkával Gábor és Cărhar roma közösségekben. Mivel e két roma presztízstárgy-gazdaság aktív résztvevői – tulajdonosok, brókerek, zálogba vevők – Erdélyben elszórtan élnek, éppen ezért a presztízstárgyak sem egyetlen településen vagy megyében találhatóak, a különböző történeteket és az értékesebb darabok (többnyire transzlokális) életrajzait vizsgálva számos erdélyi településen építettem ki tartós, rendszeresen karbantartott, változó mélységű kapcsolatot. A közel másfél évtized alatt – a többhelyszíni terepmunka módszerét alkalmazva – 21 Maros megyei faluban és városban kerültem kapcsolatba az ott élő Gábor romák egy részével, emellett több Hargita, Kolozs, Arad, Hunyad, Bihar, Szatmár és Temes megyében élő Gábor családdal is megismerkedtem. Budapestre visszatérve gyakran találkoztam olyan Gáborokkal, akik Magyarországon kereskedtek: csatlakoztam hozzájuk a budapesti műtárgypiac kínálatának feltérképezése (a számukra vonzó ezüsttárgyak felkutatása, esetenként megvásárlása), valamint a közvetítő kereskedés során. Mivel az interetnikus presztízstárgy-kereskedelem különböző aspektusainak vizsgálata lehetetlen lett volna, ha a kutatói tekintet kizárólag Gábor romákra fókuszál, az évek során számos Cărhar roma családdal is megismerkedtem, és tartós kapcsolatot alakítottam ki. Cărhar ismerőseim jelentős része olyan személyek közül került ki, akik maguk is presztízstárgy-tulajdonosok és vásárlóként, brókerként vagy hitelezőként (zálogba vevőként) részt vettek a Gábor és a Cărhar romák közötti interetnikus presztízstárgy-ügyletek valamelyikében. A két roma csoport presztízstárgy-gazdaságának összehasonlítása és az interetnikus kereskedelem vizsgálata során 17 Széchenyi és Brassó megyei településen építettem ki rendszeres kapcsolatot helybeli Cărhar roma családokkal.

Ismereteimre számos presztízstárgy megtekintése, a romáktól származó rajzok és szóbeli tárgyleírások, a témával kapcsolatos római nyelvű diskurzusokban való rendszeres részvétel (többnyire hallgatói szerepben), a terepmunkám idején lezajlott presztízstárgy-tranzakciók figyelemmel kísérése és részletes elemzése, valamint a korábbi, fontosabb ügyletek rekonstruálása, továbbá a két roma csoportban található értékesebb tárgyak életrajzainak dokumentálása és értelmezése révén tettem szert.

3. Egy Gábor kanná posztiszocialista életrajza (1992–2012)

3.1. Értékdimenziók: anyagi és szimbolikus-mnemonikus patina

A Gáborok által a kérdéses kannához társított társadalmi jelentőség és érték – beszélgetőtársaim többsége azt a ma Gábor tulajdonban lévő három legértékesebb kanná közé sorolta – két forrásból származik.

Egyrészt annak köszönhető, hogy e tárgy számos, a gábor presztízstárgy-esztétika alapján értékesnek tekintett anyagi tulajdonsággal rendelkezik. Ilyen például gazdag, jó állapotú tűzaranyozása, amely a kanna külső és belső felületén egyaránt szembetűnő, az oldalán látható díszítmények – jobbára növényi motívumok – nagy száma és aprólékos kidolgozottsága; egyedi, egyes roma értelmezések szerint „*az egyiptomi fáraókkal*” kapcsolatba hozható, szépen formázott fogója, vagy az életkorára utaló jelek – az ezüst „megfeketedése”, karcolások és horpadások, esetenkénti anyaghiány stb. – számossága, amelyek roma beszélgetőtársaim szerint egyértelműen bizonyítják, hogy egy évszázadokkal ezelőtt készült darabbal van dolgunk. Azt az 1940-es évek elején született, Maros megyében élő férfit – Rupid⁶ – idézve, akinél a kannát 1993-ban elzalogosították:

Jó része a cigányoknak, még a sógorságaim is, irigyelnek ezér a portékáér. És mi a helyzet a mi cigányaink [a gábor romák] között? Amelyik portéka nem olyan súlyos, olyan jeles, fontos, leblamálják [kicsúfolják], semmit csinálnak belőle. De ez egy ilyen dolog (...), hogy Temesvártól Magyarorszáig, Váradig [Nagyváradig] senki, ha reám haragusznak, ha a rosszamat várják, de nem tudják azt mondani a portékárul, hogy rossz, hogy ilyen vagy ilyen. Első helyen vót ez! (...) Az az egy füle [a kanna fogója] megér egy taxtajt [ezüstpoharat]! (...) Anyósom, mikor látta, megcsókolta. Azt mondta: „Ez a kánának a kánája!” (2010/06/29)

Hasonlóképpen érvelt a zálogba vevő egyik fia is:

Ez, azt mondják, hogy a Faraó leányának a kannája vót. (...) Nincs, hol a tűt letenni, mer ez verve van mindenhol. (...) Minket sokan nem szeretnek, mer tudják, hogy mi van a kezünkbe. De arra [magára a tárgyra] nem tudnak haragudni! Ez, higgye meg, én őszintén mondom, lenyom akármelyik poharat [értékesebb bármelyik pohárnál], mer ezen olyan munka van. Az érték az kell, mutasson is, hogy érték [a tárgy anyagi tulajdonságainak is kiválóknak kell lenniük].⁷ (2010/06/29)

⁶ Mivel a vizsgált tranzakciók során jelentős összegek cserélnek gazdát, az adatközlők védelmére érdekében, vagyis azért, hogy a szóba kerülő vételárakat ne lehessen összekapcsolni az eladók és a vásárlók személyével: a) az itt említett valamennyi roma személy nevét és b) a településnevek egy részét is megváltoztattam vagy töröltem, c) nem használtam a presztízstárgyak egyedi tulajdonveit, és d) elhagytam az esettanulmány fókuszában álló kanna anyagi tulajdonságaival kapcsolatos, annak azonosítására alkalmas részletes leírásokat. Végül e), bár terepmunkám során az ügyletben résztvevő személyekről és a kérdéses kannáról is számos fényképet készítettem, ezek egyikét sem közlöm. Helyettük e tanulmányban egy olyan kannáról, illetve olyan roma személyekről készült fotók szerepelnek, amelynek/akiknek egyáltalán nincs közük a bemutatott tranzakciókhoz.

⁷ Az „*egy füle megér egy taxtajt*” és a „*lenyom akármelyik poharat*” kommentárok értelme akkor válik világossá, ha figyelembe vesszük, hogy a gáborok értelmezése szerint – ál-

A kannának tulajdonított társadalmi jelentőség és érték másrészt abból fakad, hogy korábbi gábor tulajdonosai között több vagyonos és befolyásos férfi található, akik saját roma csoportjukon belüli presztízsükkel jelentős mértékben hozzájárultak e tárgy hírnevének és vonzerejének kialakulásához. A kanna első közismert gábor tulajdonosaként egy jómódú, köztisztelőben álló Maros megyei férfit tartanak számon, aki halála előtt a *romani politikában* kifejezetten sikeres fiára hagyta azt apai örökségként. Később ez utóbbi tulajdonos fia: az 1940-es években született Pista örökölte a kannát, aki az 1980-as évek elejére – kereskedőként – jelentős vagyonra tett szert. Mivel emellett számottevő *romani politikai* ambícióval is rendelkezett, roma csoportján belüli társadalmi elismertségét presztízstárgy-vásárlás révén is igyekezett gyarapítani.

a) Az apjától örökölt kanna mellé az 1980-as évek elején megvásárolt egy közepes értékű poharat egy Maros megyei gábor férfitől.

b) 1989 decemberében, a „*forradalom alatt*” pedig szert tett egy további – beszélgetőtársaim szerint a ma gábor tulajdonban található három legértékesebb pohár közé tartozó – presztízstárgyra, amely egy gazdagon aranyozott, 7,5 deciliteres talpas pohár (*taxtaj kuštíkasa*) volt, oldalán tizenkét antik pénzérmével. (Az érméken ábrázolt fejek /„*šarā ĩmpārāticka*” ’császári fejek’/ – legalábbis a romák véleménye szerint – az ókori Rómában élt „*császárokat, uralkodókat*” örökítenek meg.) Pista 6 millió román lejt fizetett a poharáért, amelyből 3,5 millió lejt készpénzben adott át az eladónak, a fennmaradó 2,5 millió lejt⁸ helyett pedig az 1980-as évek elején megvásárolt poharát ajánlotta fel cseretárgyként.⁹ Az, hogy az 1989 decemberében megvásárolt pohár 1952-ig a gáborok között ma dominánsnak tekintett Bánesti ág egyik befolyásos tagjává volt, és annak visszavásárlásával mindaddig több Bánesti férfi is hiába próbálkozott, különösen nagy visszhangot kiváltó gazdasági és *romani politikai* eseményvé tette a rendszerváltás idején lezajlott tranzakciót, amely hosszú ideig meghatározó témája volt a férfiak közötti társalgásnak. (Pista nem tartozott a Bánesti férfiak közé.)

1989 és 1990 fordulóján így Pista két olyan ezüsttárgy tulajdonosa lett, amelyek együttes értékéhez csak egyetlen gábor roma kortársának presztízstárgy-vagyonáé volt mérhető. A Bánesti ághoz tartozó, utóbb említett férfi szintén egy pohárral és egy kannával rendelkezett, amelyeket ugyancsak a három legértékesebb kanná, illetve pohár között tartanak számon a gábor romák.

talánosságban szólva – a poharak fontosabbak a kannáknál, és csak a legtöbbre becsült kannák értéke éri el vagy közelíti meg az értékebb poharakét.

⁸ Az egész évre vetített havi bruttó átlagkereset 1989-ben 3538 lej volt Romániában. A 6 millió lejes vételár az említett összeg 1696-szorosát tette ki. Ezen belül a cserepohár értéke a havi bruttó átlagkereset 707-szeresének felelt meg. (Az átváltások során a Román – adathiány esetén pedig a Magyar – Nemzeti Bank hivatalos, az adott tranzakció idején érvényes árfolyamait vettem alapul.)

⁹ Ahhoz, hogy poharáért cserébe a pénz mellé egy szerényebb értékű presztízstárgyat is kapjon, az eladó ragaszkodott, azért, hogy „*ne maradjon pohár nélkül*”, vagyis mérsékelje az értékesítésből fakadó, őt és családját érő presztízsveszteséget.

3.2. A kanna első (1992) és második (1993) elzálogosítása

Pista azonban nem sokáig élvezhette zavartalanul az 1989 decemberében lezajlott ügylettel járó hírnévgyarapodást – ami részben a pohárvásárlás érdékében felvett hiteleinek, részben pedig a Caritas bukásának köszönhető.

A Ioan Stoica által szervezett, „*kölcsönös segítségnyújtási akcióként*” meghirdetett, Caritas névre keresztelt piramisjáték (lásd MAGYARI-VINCZE – FEISCHMIDT, 1994; VERDERY, 1995a, 1995b) 1992 áprilisában indult el Romániában, és idővel egyre több befektetőt vonzott. A posztoszocialista gazdasági átalakulás addig nem tapasztalt, sokak számára bizonytalan és átláthatatlan útvesztőjében, amikor a hiperinfláció 1992-ben 200%-ra, majd 1993-ban 300%-ra nőtt, a Caritas, amelynek szervezői azt ígérték, hogy három hónap múlva a befizetett összeg nyolcszorosát fizetik vissza, sokak szemében ellenállhatatlan vonzerővel rendelkezett. Mivel munkatársainak több mint egy éven át sikerült elnyerniük a zavartalan működéshez szükséges – egyre növekvő – számú, új befektető bizalmát, a korábbi befizetők valóban hozzájuthattak az ígért haszonhoz, a Caritas pedig rendkívüli társadalmi népszerűsége tett szert – a hiperinflációval szembeni védekezés és a gyors meggazdagodás hosszú távon ugyan nyilvánvalóan fenntarthatatlan, ám ideig-óráig működőképes eszközenek bizonyult. A Caritas „fénykorában” befektetőinek száma – a romániai napilapokban leggyakrabban olvasható becslés szerint – meghaladta a 4 millió főt (VERDERY, 1995b, 629.), a Román Nemzeti Bank elnöke pedig 1993 őszén úgy becsülte, hogy a Romániában kibocsátott bankjegyek egyharmada ekkor a Caritas „birtokában” volt (VERDERY, 1995b, 630.).

Hasonlóan sok más erdélyi gábor romához, Pista is bekapcsolódott a Caritasba. Látva azt, hogy az első befektetők hiánytalanul hozzájutottak a remélt haszonhoz, minden készpénzét a Caritasban helyezte el, majd a futamidő lejárta után újra és újra visszaforgatta azt a piramisjátékba. A még nagyobb nyereség reményében 1992-ben elzálogosította 1989 decemberében megvásárolt poharát egy Kolozs megyében élő roma hitelezőnél.¹⁰ Óvatosságból szándékosan olyan hitelezőt választott, akinek a roma csoportjában nem definiálják presztízstárgyakként, és nem is gyűjtik az ezüsttárgyakat. Az ilyen személyek egyetlen célja ugyanis – szemben a gábor és cārhar roma hitelezőkkel, akik az esetek többségében a zálogtárgy tulajdonjogára vágnak – az ügylettől remélt kamat megszerzése.

Ugyanebben az évben azért, hogy korábban felvett hiteleit törleszteni tudja, Pista 40 000 német márkát¹¹ kért kölcsön felesége egyik unokatestvéréől, akinek azonban nem állt rendelkezésre elegendő készpénz, ezért a

¹⁰ Az említett hitelező nem tartozott sem a gábor, sem a cārhar, sem pedig – a későbbiekben szóba kerülő – gyergyói roma csoport tagjai közé.

¹¹ Ez az összeg – a 1992. július 1-i árfolyamokat figyelembe véve – 26 410 dollárnak, illetve 2 058 395 forintnak felelt meg.

tőke nagy részét maga is hitelfelvétel révén teremtette elő. (Az unokatestvér a Pistának kölcsönadandó összeget részben készpénzben kapta meg, részben pedig Ferenc József portróját ábrázoló, négydukátos aranyérmék formájában, amelyeket készpénzre cserélt.) Pista a 40 000 német márka kölcsön fedezeteként átadta felesége unokatestvérének az apjától örökölt kannát.

1993 tavaszán azonban az említett unokatestvér számára egyre sürge-többé vált, hogy visszakapja Pistától a fent említett tőkét és az azután járó kamatot. Mivel Pista – *romani politikai* ambíciójának engedve – nem volt hajlandó áruba bocsátani sem poharát, sem pedig kannáját,¹² 1993 márciusában felesége neki hitelező unokatestvérével együtt felkereste a Maros megyében élő Rupit, abban bízva, hogy a tőle remélt kölcsönből vissza tudja fizetni azt az összeget, amellyel felesége unokatestvérének tartozik.

A szintén közvetítő kereskedésből élő, a romániai rendszerváltás idején 40-es évei közepén járó Rupi maga is presztízstárgy-tulajdonos volt: apjától egy kisebb értékű, kilenc deciliteres ezüstpoharat örökölt, és azon kevés gábor férfi közé tartozott, akik közvetlenül a rendszerváltás után kereskedelemre specializálódott, hivatalosan bejegyzett „*céget*” (kft-t) alapítottak és „*iparendéellyel*” rendelkeztek. Rupi 1990-től – üzlettársként – gyakran kereskedett Pistával együtt: többek között a talmácsi cérnagyárból,¹³ valamint Székelyudvarhelyről vásárolt fel nagy mennyiségben cérnát és pamutfonalat. Ezeket teherautóval a román-szerb határ menti nagyvárosok egyikébe szállította, ahonnan az árukészletet Pista értékesítette tovább – elsősorban szerbiai nagy- és kiskereskedőknek, „*valutáért*”. Rupi visszaemlékezése szerint üzlettársi kapcsolatuk kölcsönösen jövedelmezőnek, kiegyensúlyozottnak és megbízhatónak bizonyult. Pista ezért is bízott abban, hogy Rupi szívesen ad majd neki kölcsön, Rupi pedig ezért nem látta indokoltnak, hogy megkérdőjelezze Pista szavahihetőségét. Rupi szavait idézve: „*Úgy bíztam benne [Pistában], mint a Jóistenben*”.

Rupi azonban nemcsak harmonikus üzlettársi kapcsolatuk miatt tűnt Pista szemében ideális hitelezőnek, hanem azért is, mert „*lágý*”, azaz konfliktuskerülő, visszahúzódó férfiként tartották számon, aki – apai ági rokonai és apatársai részéről – viszonylag csekély támogatásra számíthat a gazdasági és egyéb konfliktushelyzetekben. Emellett úgy ismerték őt, mint aki nagy hangsúlyt helyez üzleti tisztessége („*patjiv le lovengi*”) megőrzésére, és arra, hogy az ádventista életvezetési stratégia elvei szerint éljen. (Rupi az 1970-es évek közepén csatlakozott a Heted Napot Ünneplő Adventista Egyházhoz.) Ez utóbbi tény legbeszédesebb bizonyítékeként beszélgetőtársaim gyakran utaltak arra, hogy Rupi a Bibliára hivatkozva következetesen elutasította – a gáborok között (is) elterjedt – pénzkölcsönzést („*kamatozást*”), vagyis azt, hogy az általa kölcsönadott összegek után járó kamatból tegyen szert jövedelme egy részére.

¹² Annak ellenére, hogy bármelyik tárgy árából visszafizethette volna adósságait, vagy legalábbis azok túlnyomó részét.

¹³ Ez Románia legrégebb, 1924-ben alapított cérnagyára.

Pista 1993 márciusában 152 000 német márkát¹⁴ kért kölcsön Rupitól, és fedezetként felajánlotta neki az apjától örökölt kannát. Rupi azonban csak azzal a feltétellel egyezett bele a hitelügyletbe, hogy Pista három héten belül vagy hiánytalanul visszafizeti a kölcsönadott összeget, vagy „*vásárt csinál vele*”, és eladja neki poharát. Egyrészt morális megfontolásból, vagyis azért ragaszkodott ehhez, mert nem akarta, hogy „*kamatozás*” révén tegyen szert jövedelemre (e három hétre egyetlen márka kamatot sem számított fel). Másrészt azért, mert Rupi elsősorban a Pista által 1989-ben megvásárolt, a kannánál jóval értékesebb poharat akarta megszerezni, amely akkor – amint arra már utaltam – egy Kolozs megyei településen volt zálogban.¹⁵ Pista arra is szóbeli ígéretet tett, hogy ha mégsem jelentkezne Rupinál a következő három hét folyamán, minden olyan pénzügyi veszteségért, amelyet Rupi miatta szenved el, felelősséget vállal. Rupi, akinek ekkor még fogalma sem volt arról, milyen hatalmas adósságot halmozott fel Pista több más erdélyi megyében, a kölcsönadott összeg nagyságára való tekintettel fedezetként magához vette a kannát. (A szerződést nem foglalták írásba.¹⁶)

A hitelező Rupinak azonban nem állt rendelkezésére elegendő készpénz az ügylet lebonyolításához. A pohárvásárlás lehetősége és *romani politikai* ambíciója arra sarkalta, hogy ő maga is kölcsönkérjen 100 000 német márkát egy évre egy Maros megyei magyar hitelezőtől. Az utóbbi ügylet során Rupiek szerződésbe foglalták, hogy nemfizetés esetén értékesebb vagyontárgyainak tulajdonjoga a magyar hitelezőre száll át. Így a kölcsönvett 100 000 német márka fedezeteként a hitelező „*nevére íratva*” házát, amely négy szobából, két konyhából és egy fürdőszobából, valamint egy nagyobb műhelyből állt, és ugyanígy tett egy 75x75 méteres építési telekkel is (amelyen ma két épület áll), ahol egy benzinkutat akart kialakítani egyik fia számára. Végül a magyar hitelezőnek – ugyancsak biztosíték gyanánt – a hitelfolyósítás idején átadott „*550 mázsa, 0,5-ös orosz cinklemezt*” is.¹⁷

Pista azonban a következő három hét során nem jelentkezett Rupinál, pohara pedig továbbra is a Kolozs megyei roma hitelezőnél maradt. Rupi idézve: „*Ő [Pista] nem akarta adni a poharat, nem akarta kiváltani. Mer ő tudta, hogy X-nek [a Kolozs megyei roma hitelezőnek] nem kell pohár. S a pohár maradjon ott, mer ő [Pista], mikor lesz pénze, ki fogja venni [váltani]. Ne kerüljön egy ilyen embernél [egy gábor vagy egy cárhar férfihez], aki*

¹⁴ Az 1993. március 16-i árfolyamokat alapul véve a 152 000 német márka 91 479 dollárral, illetve 7 958 720 forinttal ért fel. Ez az összeg a márciusi romániai bruttó átlagkereset 1137-szerese volt.

¹⁵ Rupi azt remélte, hogy Pista képtelen lesz arra, hogy a rendelkezésre álló három hét alatt előteremtse 152 000 német márkát – ezért hamarosan poharával és egy vételi ajánlattal fogja felkeresni őt.

¹⁶ Bár a hitelügylettel kapcsolatos egyezkedés során Rupi 550 000 német márkát kínált Pistának a pohárért, a köztük létrejött megállapodásban végül nem határoztak meg konkrét vételárat. 550 000 német márka – az 1993. március 16-i árfolyamokat alapul véve – 331 011 dollárt / 28 798 000 forintot ért.

¹⁷ A hitelügyletről készült szerződés egy példányát Rupi a mai napig őrzi.

értékelte a poharat [aki elsősorban a tárgyat, és nem a kölcsönadott összeg után járó kamatot akarta megszerezni].”

Mivel Rupi a következő év során nem tudta visszafizetni az általa kölcsönvett 100 000 német márkát és annak kamatait, a Maros megyei magyar hitelező a futamidő lejárta után egy hónap haladékot adott neki, majd – 1994 áprilisában – mindaz, amit Rupi a hitelfelvétel során biztosítékként felajánlott, a hitelező tulajdonává vált. Miután az utcára került, Rupi – családjával együtt – felnőtt lányához költözött, akivel egy évig éltek egy fedél alatt – addig, amíg végül sikerült megvásárolnia egy kisebb családi házat. Habár a fedezetül szolgáló kanna mindvégig nála volt, és Pista tartozásának értékesítése megoldást jelenthetett volna pénzügyi gondjaira, Rupi kísérletet sem tett annak áruba bocsátására. Mindenekelőtt azért nem, mert a roma üzleti etika értelmében a hitel értékesítésére – valamint a biztosítékul szolgáló kanna vagy pohár átadására – az adós tudta és beleegyezése nélkül nem kerülhet sor. Pistát azonban Rupi hosszú ideig nem tudta elérni sem telefonon, sem pedig személyesen.

Pista anyagi helyzetét azonban nemcsak korábban felvett hitelei tették egyre kilátástalanabbá, hanem a Caritas hanyatlása, illetve bukása is.¹⁸ Mivel 1993 nyarán a Caritasnál elhelyezett összegek értékének nyolcszorosa, valamint a működési költségek együttesen már meghaladták az új befizetések értékét, egyre gyakrabban fordult elő, hogy a befektetők csak késve, csak részben, vagy egyáltalán nem jutottak hozzá a megígért haszonhoz. A szórványos, majd egyre gyakoribb kifizetési nehézségeket intenzív negatív – romániai és nemzetközi – sajtókampány kísérte, amelyben a hozzászólók a Caritas közelgő összeomlását jósolták, és ennek társadalmi, politikai és gazdasági veszélyeire figyelmeztettek. Pista maga is azon befektetők népes csoportjához tartozott, akiknek végleg le kellett mondaniuk az általuk befektetett összegekről. Rupid idézve:

Ő [Pista] ott bukott meg, hogy (...) vett pénzt kölcsön a bánáti cigányoktól, s a bánffyhungyadi cigányoktól. Aranypénzt. S adta el, s tette a Caritasba Kolozsvárra. S kivett egy kocsi pénzt. S mikor kivette, visszatette az egészet. S utána bukott bele. S aztán mentek a kamatok! (...) Mikor idejött nállam és más cigányoknál, adott neki [pénzt kölcsön] X [egy befolyásos Maros megyei gábor férfi, egy pohár tulajdonosa], adott neki Y [egy másik Maros megyei gábor roma pohártulajdonos]. Mi nem tudtuk, de már ő a Bánátot elintézte vót [azaz ott már sokaktól vett fel kölcsönt], Hunyadon is, Kolozsváron is, Z-nek [egy további gábor férfinék] is tartozott, még most is tartozik, na. (2010/12/13)

¹⁸ A Caritas bukását és megszűnését Ioan Stoica végül 1994. május 19-én jelentette be.

3.3. Pista halála (1995)

Pista, miután kannáját elzálogosította Rupinál, arra kényszerült, hogy elrejtőzzön kinnlevőségeiket követelő hitelezői elől a román-szerb határhoz közeli romániai nagyvárosok egyikében, ahol – több beszélgetőtársam szerint – a helyi ortodox papok egyike segítette őt a bujkálásban. Amikor 1994 telén Rupi fülébe jutott a hír, hogy az a Kolozs megyei roma hitelező, akinél Pista pohara már évek óta zálogban volt, haladéktalanul meg akarja kapni a tőkét és a kamatot, ezért azt tervezi, hogy Pista hitelét a cårhar romák között értékesíti, sietve elutazott a fent említett határ menti nagyvárosba, ahol számos rokona is élt. Habár ott titokban többször is sikerült találkoznia Pistával, Rupi nem kapott tőle választ arra a kérdésre, hogy miért szegte meg a közöttük létrejött megállapodást, ahogyan az sem derült ki számára, hogy Pista hajlandó-e, illetve képes-e bármit is megtéríteni abból a jelentős anyagi veszteségből, amely őt és családját – a szerződésszegés miatt¹⁹ – érte.

1994 decemberében a Kolozs megyei roma hitelező végül valóban eladta Pista hitelét egy Szeben megyei, vagyonos és befolyásos cårhar férfinak – 300 millió román lejért,²⁰ valamint 3 lóért cserébe, és átadta neki Pista fedezetként szolgáló poharát. Nem sokkal később a gábor romák döbbenetén értesültek arról, hogy Pista elhunyt – többen úgy vélik, hogy öngyilkos lett. Számos beszélgetőtársam amellet érvelt, hogy halálának oka a kilátástalanná váló eladósodásban, valamint abban a szégyenben és depresszióban keresendő, amely kiugróan értékes pohara cårharokhoz kerülését kísérte. Rupit idézve: „[Pista] *Azér halt meg, annak a pohárnak a bánatjéért. Mer tudta, hogy ő [Pista] onnan [a cårhar hitelezőtől] többet nem hoz [za vissza a] poharat.*” Megjegyzendő, hogy bár a roma szokásjog értelemben Pista azután is presztízstárgya tulajdonosa maradt, hogy az a cårhar hitelezőhöz került, tragikus pénzügyi helyzete és az a köztudomású tény, hogy a cårhar romáknál elzálogosított darabokat a gáborok csak rendkívül ritkán tudják kiváltani, azt sugallta számára, hogy végleg le kell mondania poharáról.

Pista halála után feleségére és három fiára így hatalmas, a kamatok miatt folyamatosan gyarapodó adósság maradt, amelyet képtelenek voltak kiegyenlíteni.

¹⁹ Bár Rupi a romák előtt, illetve a velem folytatott beszélgetések során is következetesen amellet érvelt, hogy veszteségei Pista szerződésszegése miatt keletkeztek, az eset értelmezésében segítségemre siető roma férfiak többsége úgy vélte: saját veszteségei előidézésében Rupi gyanútlanágának és túlzott jóhiszeműségének, valamint *romani politikai* becsúgyának – a Pista pohara iránti vonzódásnak – is jelentős szerepe volt.

²⁰ 1994 decemberében 300 millió román lej 169 119 dollárral, illetve 18 871 989 forinttal volt egyenlő. Ez az összeg az 1994. decemberi romániai bruttó átlagkereset 1147-szeresével ért fel.

3.4. „*En jólétemér bolonddá lettem*” – a kanna harmadik elzálogosítása (1995)

Rupit, aki ekkor még lányánál és vejénél lakott, 1995 elején felkereste elhunyt fivérének legidősebb fia, és arra hivatkozva, hogy pénzügyi nehézségei miatt hitelt szeretne felvenni egy Maros megyei, nem gábor roma („gyergyói roma”²¹) hitelezőtől, kölcsönkérte tőle a Pista által nála elzálogosított kannát, hogy az fedezetként szolgáljon a tervezett ügylet során. Rupi úgy döntött, segít rajta, mivel unokaöccse – saját állítása szerint – csak egy kisebb összeget akart kölcsön kérni (15 millió lejt²²), Rupi pedig úgy gondolta, ha esetleg az unokaöcs nem tudja törleszteni a hitelt, ő és két fia majd a segítségére siet. Így Rupi átadta a kannát unokaöccsének, ami aztán – a tervezett hitelügylet részeként, fedezet gyanánt – a gyergyói roma hitelezőhöz került.²³

Megjegyzendő, hogy az egymással jó viszonyt ápoló fivérek között – a gazdasági segítségnyújtás egy formájaként – esetenként előfordul, hogy a tulajdonos kölcsönadja poharát vagy kannáját fivérének azért, hogy az utóbbi azt zálogtárgyként használva hozzájusson egy számára különösen fontos hitelhez. E szörványos esetekben az ezüstartárgy átengedéséről annak tulajdonosa dönt, aki a roma üzleti etika értelmében szabadon rendelkezhet felette. Rupi esete azonban nem sorolható e ritka ügyletek csoportjába. Ő ugyanis egy olyan kannát „adott kölcsön” unokaöccsének, amelyet csupán fedezetként helyeztek el nála, vagyis amely nem képezte saját tulajdonát. Rupi kétségtelenül extrém és a roma üzleti etikával ellentétes, ezért morálisan megkérdőjelezhető döntését – a családon belüli segítségnyújtás elvárásán túl – valószínűleg a Pista által elkövetett szerződésszegéssel járó gazdasági és érzelmi veszteség miatti harag motiválta.

²¹ A *gyergyói romák* („*djurdjovaje roma*”) vagy *gyapotos čurarak* az erdélyi roma csoportok egyikét alkotják. (A Magyarországon élő, e csoporthoz tartozó romákra a szakirodalom gyakran a *colári* kifejezéssel utal.) Ma a legnagyobb számban Hargita megyében élnek, a domináns megélhetési stratégia – akárcsak a gáborok között – esetükben is a közvetítő kereskedés. A visszaemlékezések szerint a 19–20. század fordulóján még a gyergyóiak is „*taxtajale roma*” ’*poharas cigányok*’ voltak, időközben azonban szinte valamennyi, egykor a tulajdonukat képező presztízstárgyat eladták („*kimentek a poharak tőlük*”). Generációról generációra hagyományozódó ezüstpoharakkal terepmunkám idején elsősorban néhány olyan gyergyói férfi rendelkezett, akiknek az elődei a 20. század elején Erdélyből Magyarországra települtek át, és a lakóhelyváltás során magukkal hozták ezüstartárgyaikat is. A gyergyói romák között – saját tapasztalataim, valamint cārhar, gábor és gyergyói roma ismerőseim egybehangzó véleménye szerint – az ezüstpoharak és -kannák köré szerveződő presztízsgazdaság már nem tekinthető élő gyakorlatnak, ezzel összhangban sem a gáborok, sem pedig a cārharok nem utalnak a gyergyóiakra a „*poharas cigányok*” kifejezéssel.

²² A 15 millió román lej 1995 januárjában 8446 dollárnak felelt meg, ami ekkor 943 840 forintot ért. Ez az összeg az 1995. januári romániai bruttó átlagkereset 68-szorosára rúgott.

²³ A hitelezőt a zálogba vétel során kizárólag az ügylettől remélt kamat megszerzése motiválta.

Rupi csak később tudta meg, hogy unokaöccse félrevezette őt: a kanna elzálogosításának pillanatában már több mint 40 millió lejfel tartozott a gyergyói roma hitelezőnek, majd – a zálogtárgy kiugróan magas értékére hivatkozva – titokban újabb összegeket kért kölcsön tőle. Az unokaöcs teljes tartozása – Rupi visszaemlékezése szerint – végül körülbelül 40 000–45 000 német márkát tett ki. Ez az összeg azonban már jóval nagyobb volt annál, mint amit Rupi és fiai – akik ekkor elsősorban saját adósságaik törlesztésével voltak elfoglalva, valamint azzal, hogy mielőbb házat vásároljanak maguknak – vissza tudtak volna fizetni. Rupi rezignált, utólagos kommentárját idézve: „*En jólétemér bolonddá lettem. (...) En akkor [amikor az unokaöcs tényleges tartozásának összege kitudódott] már nem tudtam a kánához [a kannához] kerülni [kiváltani azt], mer nem vót hol lakjunk! Kelletett rendezük az adósságot...*”.

3.5. A kanna negyedik elzálogosítása (1996–1997)

A gyergyói roma hitelezőtől felvett kölcsönt azonban a következő két év során sem Rupi, sem unokaöccse nem tudta törleszteni. Miután a hitelező látta, hogy hiába várja kinnlevőségei visszafizetését, 1996–1997 telén feleségével együtt, titokban – úgy, hogy arról sem Rupinak, sem Rupi unokaöccsének, sem pedig Pista özvegyének nem volt tudomása – felkereste az Olt mentén lakó vagyonos cārhar roma családfők egyikét. Az áralku végén a cārhar házigazda megvásárolta Rupi unokaöccsének adósságát a gyergyói roma hitelezőtől 150 millió lejért, valamint 50 darab, 986 ezrelék finomságú (több mint 22 karátos) aranyból készült, 1915-ös évszámmal vert négydukátos érméért. A Ferenc Józsefet ábrázoló négydukátosok egyenként 13,9 grammot nyomtak, és azokat darabonként 3 millió lej értékben számították be a vételárba.²⁴ A kanna biztosítékként így az említett Olt menti cārhar hitelezőhöz került. (A vele folytatott egyik beszélgetés során, 2010-ben személyesen is megvizsgálhattam egyet azon aranydukátok közül, amelyenekel 1996–1997 telén a gyergyói roma hitelezőt kifizette. Lásd a 4. képet.)

Itt jegyzem meg, hogy egyes erdélyi roma csoportok tagjai – köztük a cārharok is, szemben a gáborokkal – előszeretettel fektetik pénzük egy részét a 19–20. század fordulóján vert, aranyból készült pénzermékbe (rómani terminussal: „*galbikba*”). Ezek közül a legnépszerűbbek a Ferenc József portréját ábrázoló, 1915-ös dátummal vert, négydukátos aranyérmék. Habár a cārhar roma csoportban az ezüstpoharak és -kannák népszerűsége összehasonlíthatatlanul nagyobb az említett dukátokénál, elterjedt gyakorlat – el-

²⁴ Az összesen 300 millió lejes vételár – az 1997. január 7-i árfolyamokat figyelembe véve – 72 534 dollárral, illetve 11 767 191 forinttal ért fel, és a januári romániai bruttó átlagkereset 565-szörösére rúgott. A dukátok egy részéből a gyergyói roma hitelező aranyfogakat és -gyűrűket készíttetett, a megmaradt darabokat pedig pénzzé tette.

sősorban az Olt menti cārhar közösségekben –, hogy a megházasítandó lánynyal járó hozomány („zestre”) részeként a szülők egy vagy több „galbit” is adnak a házasságkötés során. Egyes örömteli, nagy nyilvánossággal járó társadalmi eseményeken – például a közös étel- és italfogyasztással, illetve tánccal járó esküvők esetében – arra is akad példa, hogy a jó mód reprezentációjaként a lányok egy része olyan nyakláncot visel, amelyre „galbikat” fűztek fel.

4. kép A vizsgált kannát (fedeles kupát) zálogba vevő cārhar roma hitelezőnél lefényképezett egyik aranydukát („galbi”). (Berta Péter felvétele, 2010)

Az egyik Olt menti településen 2011. szeptember 28-án megtartott esküvőben például ötven viseltek „galbikkal” díszített nyakláncot.²⁵ Ha figyelembe vesszük, hogy az említett négydukátos aranyérmék – különösen a gazdasági világválság 2008-as kirobbanása után, amikor az aranyfelvásárlás, mint értékálló befektetési forma a korábbinál is vonzóbbá vált – a mai magyarországi aukciókon körülbelül 140 000–150 000 forintért cserélnek gazdát, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a „galbi” miért minősülnek a vagyonreprezentáció hatékony eszközeinek. (Az említett öt esetből csak egyet számszerűsítve: a 20 „galbi” tulajdonosa 2 800 000–3 000 000 forint értékű aranyérmét viselt nyakláncán a kérdéses esküvőben.) Az aranydukátok azonban – szemben az ezüstpoharakkal és kannákkal – egyetlen általam ismert erdélyi roma csoportban sem szingularizált tárgyak: nem rendelkeznek saját tulajdonnévvel, sem az anyagi tulajdonságok egyedi kompozíciójával, és értéküket – kizárólag súlyukat figyelembe véve – a nem romák között érvényes, aktuális nemesfémárak alapján állapítják meg.

²⁵ Ezekre 20, 10, illetve 6 darab, Ferenc Józsefet ábrázoló négydukátost erősítettek fel, a negyedik esetben a 10 négydukátos mellett a nyakláncra 8 kisebb, ugyancsak arany és Ferenc József portréjával díszített, kisebb érme is látható volt, amíg az ötödik kislány 1 darab négydukátost, illetve 10 darab kisebb aranyérmét viselt nyakláncán.

3.6. A kanna kiváltása (2006)

A kanna 1996–1997 telétől 2006 decemberéig maradt az Olt menti cārhar hitelezőnél – annak kiváltására vagy a kamatok törlesztésére sem Rupit, sem pedig Pista özvegye nem tett kísérletet. E tárgy sorsa akkor vett új fordulatot, amikor 2006 karácsonyán Rupit felhívta egyik unokaöccse, aki ugyanabban a román-szerb határ menti nagyvárosban élt, ahol Pista özvegye és fiai is. A tőle származó hír szerint az özvegy – hitelezői nyomására – úgy döntött, hogy napokon belül felkeresi az Olt mentén élő cārhar hitelezőt, azért, hogy eladja neki a kannát és az így kapott vételárból visszafizesse férjétől örökölt, illetve saját adósságai egy részét. A Rupit figyelmeztető unokaöcs szavait idézve: „*Vigyázzon bátyám, mit csinál, mert megégetik [megkárosítják] magát! (...) S ha [Pista özvegye és fiai] elhozzák a kancsót [a kannát a cārhar hitelezőtől], maga soha életjibe pénzt nem kap.*”

Rupi, aki 1993 márciusa óta egyetlen lejnyi tőkét sem kapott vissza Pistától, sem annak özvegyétől vagy fiaitól, tudta, hogy ha az özvegy által tervezett ügylet létrejön, örökre búcsút mondhat a kannának, és a 152 000 német márkát²⁶ sem látja viszont. A roma üzleti etika értelmében ugyanis Pista özvegyének és fiainak – mint tulajdonosoknak²⁷ – joguk volt a kanna értékesítéséhez, így Rupit nem emelhetett volna érdemi kifogást a tranzakció ellen. (Már csak azért sem, mert abban, hogy a kanna – fedezetként – az Olt mentén élő cārhar hitelezőhöz került, maga Rupit is hibás volt, hiszen éppen ő adta kölcsön azt titokban saját unokaöccsének.) Emellett Rupit azal is tisztában volt, hogy ha a kannát a cārhar hitelező most megvásárolja, már semmivel sem tud majd nyomást gyakorolni az özvegyre azért, hogy fizesse vissza a Pista által 1993-ban tőle felvett kölcsönt, illetve kárpótolja őt azokért a veszteségekért (háza, telke stb. elvesztéséért), amelyeket Pista szerződészegésének tulajdonított.

Ezért Rupit úgy döntött, hogy Pista özvegyét megelőzve maga váltja ki a kannát a cārhar hitelezőtől. Tervét felesége is támogatta, nem utolsósorban azért, mert a kiváltás révén Rupit azt a szégyent is mérsékelhette volna, amely akkor érte, amikor óvatlanul átadta a kannát unokaöccsének. Felesége – saját visszaemlékezése szerint – így bátorította Rupit:

Te, a Jóisten nem hagyott el bennünket, s jó, hogy életbe vannak a gyermekeink, s életbe vagyunk mellettük. Rendelt a Jóisten egy kicsi

²⁶ Pontosabban az említett összeggel azonos értékű eurót vagy amerikai dollárt.

²⁷ A gábor roma szokásjog szerint az elhunyt tulajdonos presztízstárgyát legidősebb fia örökli, annak nagykorúvá válásáig pedig a kérdéses darabra vagy az elhunyt özvegye, vagy – ritkább esetben – valamelyik közeli rokona (fivére stb.) felügyel. (Ha több presztízstárgyat is hagyott hátra, a legértékesebb darab legidősebb fiát illeti meg, és így tovább.) Az egyszerűség kedvéért azonban e tanulmányban Pista özvegyéről és fiáról is mint tulajdonosokról beszélek.

házat, hova húzódjunk. De ha elviszik a kancsót [kannát], a cigányok otthon, a rokonaid, s a barátaid, jobban kacagnak, mint mikor az úton kerültünk [vagyis amikor ki kellett költözniük a házukból, amely 1994-ben a magyar hitelező tulajdona lett]! Mer akkor többet nem mehetsz, hogy kérjél pénzt [nem követelheti az adósság visszafizetését Pista özvegyétől], mer lekacagnak. Azt mondják, hogy „Mire [miért] adjanak?”. (2010/06/29)

Miután Ruppi elszánta magát a kanna kiváltására, böjtölt és visszaemlékezése szerint a következő imával fordult Istenhez:

S akkor a feleségemmel (...) az Úr előtt tettem engemet, sírva imádkoztunk, s azt mondtam: „Drága jó Istenem, te ismersz mindent. Te tudsz mindent. Ha abba a vagyonba, negyven évig, amit én izdadtam véres verejtékkel, mer szereztem a gyermekeimnek, ha vót száz dollár kamat, vagy csaltam valakit, váltsd be a te ígéretedet, hogy a vízzel menjen el [a kanna], és a nagyhajú cigán [a cārhar hitelező] a kancsót [kannát] ne adja vissza! Ha őszinte kereset vót, váltsd be a te ígéretedet, mer nekem nincsen segítségem, csak te vagy egyedül a menedékem, szabadítóm, akkor őrizz meg minket a hatalmas cigányok [a cārhar románok] között, ahova menyünk, segítsél meg. Az legyen a jel, hogy adja vissza, ha igazságos kereset vót. Ha nem igazságos, menjen a vízzel a vagyonom, vesszen a kancsó [kanna] is!” Mer már a cigányok előtt én le vótam nézve (...) Mer mikor odaadtam a tesvéremnek a fiánál [a kannát], a cigányok kacagtak! A cigányok azt mondták: „Hát hol vót az eszed!? A házad is elment, a lemez elment, a hely elment, s a kancsó [kanna] is elmenyen...?!?”. (2010/06/27)

Ruppi 2006 decemberének utolsó hetében, titokban felkereste azt a tőle néhány kilométerre lakó gyergyói roma férfit, aki 1996–1997 telén eladta unokaöccse adósságát az Olt menti cārharok egyikének. A gyergyói hitelezőt – aki maga is elismerte, hogy az üzleti etikával ellentétes módon járt el, és ezért morális kötelességének érezte, hogy támogassa a kanna visszaszerzését – Ruppi arra kérte, hogy brókerként utazzon el a cārhar hitelezőhöz, és tudakolja meg tőle, hogy mekkora összeget kér a kanna kiváltásáért. Miután a gyergyói roma férfi – még aznap, a délutáni órákban – hazaért az Olt mentéről, magához hívta Ruppi, hogy elmondja neki: a cārhar hitelező 1 milliárd régi román lejre – azaz 100 000 új román lejre²⁸ – tart igényt cserébe az 1996–1997 telén általa átadott 150 millió lejért, az 50 aranydukátért és az azóta eltelt évekre felszámolt kamatért.

²⁸ A 2005. július 1-től bevezetett romániai pénzreform során 1 új román lej 10 000 régi román lejre lett egyenértékű. A gábor és a cārhar románok a pénzreform után is előszeretettel számolnak régi román lejben. A tanulmányban az új román lejben megadott összegeket – szemben azokkal az esetekkel, ahol régi román lej szerepel – külön jelzem.

Rupi senkinek sem említette azt, hogy a kanna kiváltására készül, mivel tudta, hogy ismerősei között több olyan befolyásos gábor férfi is akad, akik saját, elzalogosított presztízstárgyukat képtelenek voltak „hazahozni” a cārharoktól, és ezért – pusztán irigységből – megpróbálnák megghiúsítani az ügyletet. (Például úgy, hogy titokban meggyőzik az Olt menti cārhar hitelezőt arról, hogy a hosszú futamidőre való tekintettel akkora összeget kérjen Rupitól kamat gyanánt, amekkorát ő már nem tud kifizetni.) Titkolásának azonban volt egy másik oka is. Az, hogy Rupi el akarta kerülni, hogy a gábor és a cārhar romák közötti interetnikus presztízstárgy-ügyletekben gyakran brókerként segédkező gábor romák – akik a kanna kiváltásában alkalmi jövedelemszerzési lehetőséget láttak volna – felkeressék őt, és felajánlják neki szolgálataikat. További brókerek alkalmazása ugyanis nemcsak a kiváltás tervének titokban tartását nehezítette volna meg, hanem jelentős többletkiadással is járt volna számára.

Rupi még aznap este elindult feleségével, nagyobbik fiával és egyetlen fiúunokájával, valamint a gyergyói roma hitelezővel, illetve az utóbbi feleségével és fiával a kannáért. Késő éjszaka értek az Olt mentére. A cārhar hitelező otthonában nem akartak azonnal rátérni jövetelük – egyébként nyilvánvaló – céljára, előtte inkább „előkérték” a cārhar házigazda legértékesebb presztízstárgyát: egy több mint harminc antik pénzérmével díszített, gazdagon aranyozott talpas poharat. A szóban forgó pohár ivórészének alján egy nagyméretű érme látható, amely – Rupi értelmezését idézve – azt örökíti meg, amikor „Jézus Krisztus osztotta az úrvacsorát”. E pohár aranyozását Rupi így jellemezte: „Kívül-belül úgy ég, mint a villany!”. Csak ezután kérték meg a házigazdát arra, hogy hozza elő annak rejtkehelyéről a törölközőkbe csavarva tárolt, rég nem látott zálogtárgyat.

A kanna szemrevételezése során a cārhar házigazda fia kétszer is kísérletet tett a kiváltás megghiúsítására. Egyrészt – úgy, hogy a gyergyói roma férfi ne hallja szavait – azt ajánlotta Rupinak, hogy jöjjön vissza egyedül az újév első napjaiban, és akkor váltsa ki a tárgyat, mert így megspórolhatja a brókerként segédkező gyergyói roma férfinak szánt munkadíjat. Másrészt megpróbálta rábeszélni apját arra, hogy ne az általuk is nagyra értékelt kannát adja oda Rupinak, hanem a gáboroktól korábban megvásárolt két ezüstpoharuk valamelyikét. Apja azonban – látva, hogy Rupit kizárólag a kanna érdekli – elutasította ezt a javaslatot.

A házigazda – Rupi visszaemlékezését idézve – végül azt mondta: „*Sok beszéd – szegénység. Ha el akarod vinni a kannát, s van 40 000 euród, tedd le, s vigyed. S ha nem, kifelé az udvaromról.*” Rupi és fia épp ekkora összeggel a zsebében érkezett az Olt mentére,²⁹ a gyergyói roma bróker pedig – Rupi kérésére, tartalékképpen – ugyancsak hozott magával 20 000 eurót. Az említett összegeket szándékosan nagy – ötszáz, illetve kétszáz – címletekben gyűjtötték össze, hogy azok átszámolása minél hamarabb

²⁹ A cārhar hitelező által eredetileg kért 1 milliárd régi lej akkori értéke megközelítőleg 30 000 euróra rúgott.

befejeződjön, így a cārhar házigazdának a lehető legkevesebb ideje maradjon arra, hogy meggondolja magát. A 40 000 euró³⁰ átadását követően Rupí magához vette a kannát, és hajnali két óra körül elindult vissza Maros megyei lakhelyére. Az őt brókerként segítő gyergyói roma hitelezőnek, illetve feleségének és fiának Rupí örömeiben fejenként 100 új lej³¹ adott (munkadíjként), annak ellenére, hogy részben épp a gyergyói férfi volt a felelős azért, hogy a kanna tíz évvel korábban, titokban az Olt mentére került.

Amint azt Rupí és a tranzakciót véleményező számos roma beszélgetőtársam megfogalmazta: a cārhar hitelező viselkedése kifejezetten szokatlannak tűnt, mivel a vártnál jóval kisebb ellenállást tanúsított a kanna kiváltása során.

Ahhoz képest, hogy az említett tárgy tíz évig volt nála zálogban, és ez alatt egyetlen lej sem kapott törlesztésképpen, a hitelező az ilyenkor megszokottnál feltűnően szerényebb összegű kamatot számított fel. Amint arra már utaltam, a cārhar romáknál elzálogosított gábor presztízstárgyak döntő többsége „*örökre ott marad a szakállas cigányok között*”, vagyis a gáborok csak rendkívül ritkán képesek kiváltani azokat. A kiváltás megakadályozásának legkézenfekvőbb eszköze – különösen akkor, ha a hitelügylet jó néhány évig elhúzódik, és az adós semmit sem törleszt tartozásából – az, ha a hitelező végül olyan magas kamatot kér, amelyet az adós már képtelen kifizetni. Habár az elzálogosítás óta eltelt tíz év elegendő okot szolgáltatott volna arra, hogy az Olt menti cārhar hitelező is ezt a stratégiát válassza, és ily módon elérje, hogy Rupinak – saját szavait idézve – „*ne legyen ereje felemelni [elhozni] a kannát*”, mégsem akadályozta meg annak kiváltását. (Rupí utólagos becslése szerint a hitelező akár 150 000–200 000 eurót is kérhetett volna tőle – anélkül, hogy ezért bárki is az erkölcstelen haszon-szerzés vádjával illethette volna.) Az Olt menti cārhar férfi tehát valójában egyszerre mondott le a kanna megszerzéséről, valamint annak a kamatnak a jelentős részéről, amelyet a gyergyói roma férfinek átadott összeg és aranydukátok után jogosan követelhetett volna Rupitól.

A hitelező döntése első pillantásra azért is érthetetlennek tűnt, mert a kanna a hitelügylet tíz éve alatt különösen a szívéhez nőtt. Saját bevallása szerint kiugróan értékes, egyedi anyagi tulajdonságai miatt úgy tekintett e tárgyra, mint amelynek értékét – a birtokában lévő öt ezüstpohár közül – csak a korábban említett, több mint harminc antik érmével díszített talpas poharé múlja felül.

Mivel magyarázható tehát, hogy a cārhar házigazda csupán 40 000 eurót kért a kanna kiváltásáért? E döntés megértéséhez egy rövid kitérőt kell tennünk.

³⁰ A 2006. december 29-i árfolyamokat alapul véve a 40 000 euro 135 928 új román lej, illetve 10 076 204 forintot ért. Ez az összeg a 2006. decemberi romániai bruttó átlagkereset 92-szeresének felelt meg.

³¹ Vagyis összesen 22 230 forintot.

3.7. A kiváltást lehetővé tevő tényező: presztízstárgyak, átkok és az üzleti etika

Amint arra már utaltam, a rendszerváltás idején Pista nemcsak az apjától örökölt kannával, hanem egy rendkívül értékes, 1989 decemberében vásárolt pohárral is rendelkezett, amelyet 1992-ben elzálogosított egy hitelügylet során. A poharat zálogba vevő Kolozs megyei roma hitelező azonban hiába várt arra, hogy Pista visszafizesse tartozását, ezért 1994 decemberében eladta Pista adósságát egy Szeben megyében élő cārhar férfinak, aki 300 millió lejt és 3 lovat adott azért, és magához vette a biztosítékul szolgáló poharat. (A cārhar vásárló tulajdonában vagy nála elzálogosítva a tanulmány lezárásának idején, 2012-ben 8 ezüstitárgy volt (7 pohár és 1 kanna), ezek közül négy pohár gábor romáktól érkezett.)

Az, hogy Pista adósságai és az azok fedezetéül szolgáló ezüstitárgyak idővel cārhar férfiakhoz kerültek, sokat rontott özvegye alkupozíciónak a gábor hitelezőkkel folytatott egyezkedés során, mivel az utóbbiak úgy vélték: így már jóval kisebb az esélye annak, hogy az özvegy ki tudja váltani a poharat vagy a kannát, és annak értékesítését követően a kapott vételárból törleszti majd adósságait. Reménytelen anyagi helyzete és a hitelezőktől érkező fenyegetések miatt az özvegy elkeseredésében gyakran átkozta mindazokat, akik férje ezüstitárgyainak sorsába a roma üzleti etikával ellentétes módon beleavatkoztak – vagyis tudta és beleegyezése nélkül eladták, illetve megvásárolták férje adósságait. Átkai elsősorban azokra a cārhar férfiakra irányultak, akikhez végül férje pohara és kannája került garanciaképpen.

Az események megértéséhez érdemes figyelembe venni, hogy mindkét roma csoport tagjai szoros összefüggést feltételeznek az üzleti etika, a presztízstárgy-gazdaság és az átok, mint a morális szankciók egyik típusa között. A sértett fél által kimondott átkok (lásd SZALAI, 2009, 2012) értelmezésük szerint „*a mištimóban* [e terminus elsősorban az ezüstpoharakra és -kannákra utal] *jobban fognak*”, vagyis a presztízstárgy-ügyletek esetében az üzleti etika megsértése az átlagosnál súlyosabb következményekkel járhat: a halált vagy betegséget kívánó átok nagyobb valószínűséggel teljesedik be. Emellett az átok ideológiájának mindkét roma csoportban hangsúlyos eleme, hogy a kiszolgáltatott és védtelen személyek – például az árvák és az özvegyek – azon átkai, amelyekkel az őket ért sérelmeket viszonzozzák, hatásosabbak mások átkainál, mivel – Rupit idézve – „*az özvegyeknek s az árváknak a dosszárjuk [aktájuk] a Jóistennél külön van félretéve*”.

Pista poharának sorsában akkor következett be számottevő változás, amikor 2001 novemberében az a cārhar hitelező, aki 1994 decemberében megvette Pista adósságát és magához vette fedezetként szolgáló poharát, elveszítette egyetlen fiát. A halálesetet gábor és cārhar roma beszélgetőtársaim egyaránt a presztízstárgyakkal kapcsolatos üzleti etika nyílt megsértésére (az adósság titokban történő megvásárlására) vezették vissza, illetve az özvegy jogos átkainak tulajdonították, és a gábor romák gyakran és nyilvánosan emlegették

azt maguk között annak egyértelmű példajaként, hogy milyen drámai következményekkel kell számolnia annak, aki más ezüsttárgyait illetéktelenül (a tulajdonos tudta és engedélye nélkül) „magához veszi”.

Attól tartva, hogy az özvegy átkai további haláleseteket idéznek elő családjában (egyetlen fia után egy fiú- és három lánygyermek maradt hátra), a cārhar hitelező 2005-ben eladta Pista adósságát a Maros megyei gábor férfiak egyikének, átadva neki a biztosítékul szolgáló, „*armandino*” (‘megátkozott’) poharat.³²

Beszélgetőtársaim – mindkét roma csoportban – amellet érveltek, hogy Pista poharának visszakerülése a gáborokhoz, akárcsak az, hogy a kanna 2006. decemberi kiváltását a cārhar hitelező nem akadályozta meg, egyaránt az özvegy átkainak beteljesülésétől való félelemmel magyarázható. A kanna visszaszerzését megkönnyítette, hogy az azt 1996–1997 telén zálogba vevő cārhar hitelezőnek is csak egy fia és egy lánya született. Rupit idézve: „...*az egyedül való fia meghalt a pohárér* [annak a cārhar hitelezőnek, akihez 1994 decemberében Pista pohara került]. *Az özvegy átka miatt. (...) Meghalt a fia, mer az özvegy fenyegette, s azt mondta, hogy 'A fiadat a földbe teszem, hogy a vagyonodat örököljék a kutyák!'. Meg is halt a fia. S akkor ez [vagyis a kannát titokban zálogba vevő cārhar hitelező] is félt ettől!*”.

A váratlan haláleset a kanna kiváltása során is szóba került azon rövid szóváltás részeként, amelyre a cārhar hitelező fia és Rupí között került sor azelőtt, hogy a gábor romák visszaindultak az Olt mentéről. Rupit idézve:

– A cārhar hitelező fia: *Vigyázz az úton, mit csinálsz Y-nak [Pista özvegyének] a kancsójával [kannájával]! Mer ha csinálsz vagy egy smekeriát [tisztességtelen manővert], szakadjon meg a nyakad!*

³² Az adósságot a hatvanas évei végén járó Máté vásárolta meg, aki – miután 2002-ben kölcsön kért ugyanettől a cārhar hitelezőtől egy jelentősebb összeget – apjától örökölt saját poharát nála hagyta fedezetként. A közöttük 2005-ben létrejött adásvételi szerződés értelmében, amelyről Pista özvegye semmit sem tudott, a cārhar hitelező megvásárolta Máté presztízstárgyát Pista hitelért, valamint egy nagyobb pénzösszegért cserébe, és átadta neki Pista ‘megátkozott’ poharát. Máté így maga is az átkok ‘célkeresztjébe’ került, mivel a pohár az özvegy tudta és beleegyezése nélkül került hozzá, ráadásul egy olyan hitelezőtől, akinek a roma üzleti etika értelmében nem volt joga áruba bocsátani Pista adósságát. Máté egyrészt *romani politikai* ambíciója miatt vállalkozott a tranzakcióra, vagyis azért, mert Pista pohara egykor apai nagyapjáé volt, akit kora legbefolyásosabb gábor családfeje között tartottak számon, és aki 1952 januárjában kényszerült annak értékesítésére. Ez a tárgy ezért különleges érzelmi értékkel rendelkezett Máté szemében, annak visszaszerzésétől pedig jelentős presztízshozamot remélt. Másrészt az ügylet azért tűnt számára kifizetődőnek, mert a saját poharára felvett kölcsönt már nem tudta törleszteni, így a halmozódó kamatok miatt az hamarosan végleg „*elmerült volna az adósságban*” – anélkül, hogy Máté kézhez vehetett volna egy jelentősebb összeget a tulajdonjog átengedéséért cserébe. A cārhar hitelező – az özvegy átkaitól való félelem mellett – azért is érdekelt volt a tranzakció létrejöttében, mert Pista pohara fél literrel kisebb volt Mátéénál, vagyis ez utóbbi a cārhar romák között – legalábbis akkor, ha kizárólag az ürtartalmat vesszük figyelembe – értékesebbnek bizonyult az előbbinél. Máté azonban a cārhar hitelezőtől átvett, ‘megátkozott’ poharat nem tudta sokáig megőrizni: 2010 őszén ugyanis – adósságai miatt – kénytelen volt eladni Pista hitelét egy másik gábor férfinak – 1 millió amerikai dollárért.

– Rupí: *Ha elszakad a nyakam, vagy meghalok, már hetven év körül vagyok, öregember vagyok, de... lássa azt a fiamat? Még van egy otthon, ilyen. Így járjon a két fiam, ha arannyal lehúznak a mérleggen [ha több aranyat kínálnának nekem, mint ahány kiló vagyok], ha adom, úgyse, csak a Y-nak [Pista özvegyének] a kezibe! Mer én nem akarom, hogy Y [Pista özvegye] tegyen nekem is egy fiút a földbe, mint unokatestvérednek, Z-nek [a Pista poharát 1994 decemberében magához vevő cārhar hitelezőnek]!*

– A cārhar hitelező fia: *Verjen meg az a kép [a falon lógó ortodox szentképre mutat], ha nem hiszem!* (2010/06/29)

3.8. A kanna kiváltását követő „gyűlés”

Rupí kérésére fia már a hazaféle vezető úton, a hajnali órákban telefonon értesítette több gábor roma ismerősét és rokonát arról, hogy a kannát – amely tíz évig pihent az Olt mentén – kiváltották, és szívesen látják őket otthonukban, hogy megtekintsék azt. Reggel hét óra tájban, amikor Rupíék Maros megyei házukhoz értek, már több gábor férfi is türelmetlenül várta őket, pontosabban azt, hogy megpillanthassa a kannát, és ellenőrizhesse, hogy valóban igaz-e a kiváltásáról szóló hír.

Rupí számára több okból is fontos volt, hogy a kanna „hazahozatala”, amelyet a gábor romák „történelmi tettként”, megkülönböztetett *romani politikai* jelentőséggel felruházott eseményként definiáltak, nagy nyilvánosságot kapjon saját roma csoportjában.

Egyrészt azért, mert így hatékonyabban mérsékelhette az abból fakadó szimbolikus veszteséget (szégyent), hogy tíz évvel ezelőtt meggondolatlanul hagyta a kannát kicsúszni a kezéből, amikor átadta azt unokaöccsének.

Másrészt Rupí tisztában volt azzal, hogy ha a kanna kiváltása kitudódik, azon férfiak egy része, akiknek Pista és özvegye a mai napig tartozik, sietve felkeresi őt, és – arra hivatkozva, hogy a kanna értéke bőven fedezi kinnlevőségeiket – tőle követeli majd veszteségei megtérítését. Ezért Rupinak elemi érdeke volt, hogy a környékbeli tekintélyes gábor férfiak közül azokat, akik szolidárisak vele, meghívja magához és jóváhagyásukat kérje saját álláspontjával kapcsolatban, miszerint senkinek sincs joga ahhoz, hogy tőle követelje vissza Pista és felesége adósságait. Vagyis a kanna kiváltását kísérő, szokatlanul nagy társadalmi érdeklődést Rupí arra használta fel, hogy a befolyásos férfiak egy részének véleményére támaszkodó, saját érdekeit támogató társadalmi konszenzust hozzon létre, amely elbátortalaníthatja azokat a hitelezőket, akik kinnlevőségeiket nem közvetlenül Pista özvegyétől és fiaitól, hanem tőle szeretnék behajtani.

Harmadrészt Rupí a vele szolidáris, befolyásos férfiak támogatását egy további, számára kulcsfontosságú kérdésben is el akarta nyerni. Mivel 1993

márciusa óta egyetlen lej tőkét vagy kamatot sem kapott Pistától vagy annak örökösaitől, úgy vélte: a kanna már „*elmerült az adósságban*”,³³ vagyis jogosan követelheti Pista özvegyétől azt, hogy a tárgy tulajdonjogát – ingyen, esetleg egy kisebb összegért cserébe – átengedje neki. Ahhoz, hogy Rupirávegye az özvegyet és fiait a tulajdonjog átruházására, jelentős társadalmi nyomásra volt szükség, ez utóbbi létrehozásának egyetlen – morálisan elfogadott – eszköze pedig a befolyásos gábor roma férfiak véleményére támaszkodó, széleskörű (érték)konszenzus kialakítása. Rupi tehát a kanna kiváltásának reggelén otthonába invitált, vele szolidáris férfiaktól egyúttal arra vonatkozóan is megerősítést remélt, hogy jogosan követeli az özvegytől a kanna tulajdonjogának – végleges, szerződésben rögzített – átengedését, mivel pénzügyi veszteségeinek együttes értéke már meghaladta a kanna piaci értékét. A tulajdonjog megszerzése – *romani politikai* ambíciója mellett – a konfliktus-megelőzés miatt is sürgető volt Rupi számára. Kora miatt – ekkor 63 éves volt – ugyanis tartott attól, hogy halála után Pista és özvegye hitelezői konfliktusok árán, akár erőszakkal is ráveszik majd nagyobbik fiát arra, hogy adja el vagy adja át nekik a kannát, hogy annak vételárából visszakaphassák kinnlevőségeiket.

Pista özvegye és fiai ugyanakkor abban voltak érdekeltek, hogy a kanna tulajdonjoga még véletlenül se kerüljön Rupihoz, mivel ő saját veszteségeit egyszerűen levonta volna a tárgy becsült piaci értékéből, így az özvegy és családja legfeljebb néhány tízezer dollárt kapott volna a tulajdonjogért cserébe. Vegyük figyelembe, hogy az özvegy hosszú ideje azzal az ígérettel „tartotta féken” türelmetlen hitelezőit, hogy a roma üzleti etika értelmében férje presztízstárgyai még az ő és fiai tulajdonát képezik, és amint lehetséges, visszaszerzi azokat azért, hogy értékesítésük révén előteremtse hitelezői kinnlevőségeit. A Pista adósságát 2005-ben a cārhar hitelezőtől megvásároló Mátét azonban Rupinál jóval befolyásosabb férfiként tartották számon a gábor romák között, akitől az özvegy hiába követelte vissza férje presztízstárgyát vagy azt, hogy a tulajdonjog átengedésért cserébe fizessen ki neki egy többszázezer amerikai dollárra rúgó összeget. Az özvegy ezért megörült annak, hogy Rupi kiváltotta a kannát, és úgy tervezte, hogy azt „fillérékért” visszaveszi majd tőle, és valaki másnak adja el. Terve arra a feltételezésre épült, hogy Rupi „*lág*”, „*szelid*” ember, aki kevésbé tud majd ellenállni a befolyásos hitelezők nyomásának. Az özvegy érdekei ezért azt diktálták, hogy a Rupival folytatott egyezkedés során túlozza el a kanna aktuális piaci értékét, és minél kevesebb tartozást ismerjen el, így a lehető legkisebb összeget kelljen kifizetnie Rupinak cserébe a tárgy kiváltásáért.

Ahhoz, hogy kiderüljön, a kanna valóban „*elmerült-e az adósságban*”, előbb több olyan kérdést is tisztázni kellett, amelyekkel kapcsolatban Rupi, illetve Pista özvegye egyaránt saját érdekeihez igazodó, eltérő értelmezést alakított ki. Tisztázatlan volt például, hogy

³³ Vagyis annak a tőkének és kamatnak az együttes összege, amellyel Pista és családja Rupinak tartozik, már elérte a kanna becsült értékének körülbelül 80%-át.

(a) a kanna ma körülbelül mennyit érne, ha azt a gáborok között áruba bocsátanák?

(b) a Rupi által 1993-ban Pistának kölcsön adott 152 000 német márka ma hány euróval ér fel?

(c) a Rupi által elszenvedett, Pista szerződészegésének tulajdonított egyéb veszteségek – a ház, a telek, a lemezek stb. – értéke ma hány euróra tehető?

(d) és végül: Rupi mennyi kamatot³⁴ követelhet jogosan Pista özvegyétől arra a közel tizennégy évre, amióta a hitelügylet zajlik?

Rupi tehát a kanna kiváltásának reggelén – többek között – azért hívott meg magához olyan befolyásos gábor férfiakat, akiknek „*sokan hallgatnak a szavuk után*”,³⁵ hogy maga mellé állítva őket egy olyan társadalmi konszenzust hozzon létre a kanna, az 1993-ban kölcsönadott összeg, saját pénzügyi veszteségei és a jogosan követelhető kamat számszerűsített értékével kapcsolatban, amellyel képes lesz meghiúsítani Pista özvegyének tervét (a kanna potom áron való visszaszerezését), és ráveheti őt arra, hogy mondjon le végleg e tárgy tulajdonjogáról az ő javára.

A befolyásos gábor férfiak között kialakuló konszenzus jelentősége a presztízstárgy-ügyletekkel kapcsolatos tulajdonjogi és egyéb viták során érthetőbbé válik, ha figyelembe vesszük, hogy e tárgyak értékét a gáborok etnicizált módon határozzák meg (a korábbi gábor tulajdonosok hírneve, a presztízstárgy-esztétikában rögzített értékpreferenciák stb. alapján), és azok a műtárgypiaci vételárak sokszorosáért cserélnek gazdát közöttük. Ezért az árral és értékkel kapcsolatos egyezkedés és konfliktus-menedzselés során a gáborok nem fordul(hat)nak szakvéleményért a nem roma régiségkereskedőkhöz, muzeológusokhoz, értékbecslőkhöz stb., hanem kizárólag saját csoportjuk tagjaira számíthatnak.

A kanna kiváltásának délelőttjén számos gábor férfi kereste fel Rupit, aki minden érdeklődőnek megmutatta a tárgyat azért, hogy ellenőrizhessék annak nominális autentikusságát, és ily módon is fokozza a „hazahozatalát” kísérő társadalmi érdeklődést. Kivételt csak a férfiak egy kisebb csoportja képezett, akik előtt unokájával letagadtatta, hogy otthon tartózkodik. E csoportot ahhoz a néhány Maros megyei családhoz tartozó férfiak alkották, akik elsősorban „*a mitából/mita után* [a más gábor romáktól érkező, gyakran kikényszerített, különféle pénzajándékokból] *élnék*”. Rupi attól tartott, hogy ha szemrevételezés céljából az említett férfiak kezébe adja a kannát, azt mindaddig nem kapja majd vissza tőlük, amíg ki nem fizet nekik egy általuk meghatározott összegű pénzajándékot.

³⁴ Habár Rupi – a Bibliára hivatkozva – 1993-ban elutasította, hogy kamatot kérjen Pistától, a kanna elzálogosítása óta eltelt közel tizennégy év túlságosan hosszú idő volt ahhoz, hogy csupán a tőke és a magyar hitelező tulajdonába került vagyontárgyainak értékét kérje vissza Pista özvegyétől. Ezért egy olyan összegre is igényt tartott, amelyet a hasonló ügyletek esetében kamatként szoktak definiálni.

³⁵ Vagyis olyan férfiakat, akik *romani politikai* súlyuknak köszönhetően jelentős társadalmi konszenzust formáló, illetve kikényszerítő erővel rendelkeznek.

A tranzakció híre ekkorra már abba a román-szerb határ menti nagyvárosba is eljutott, ahol Pista özvegye élt – koradélután egyik fia fel is hívta Rupit, arról érdeklődve, hogy valóban kiváltotta-e apja kannáját. Miután a hír igaznak bizonyult, az özvegy és legnagyobb fia azonnal autóba ültek és elindultak a Rupi lakóhelyéül szolgáló Maros megyei városba. E telefonbeszélgetés után Rupi ismét ’gyűlést’ („*djileši*”, „*kris*”) hívott össze a saját házában, magához invitálva – vagy ha már aznap jártak nála, visszahívva – az őt támogató, tekintélyes gábor férfiak jelentős részét, hogy ők is legyenek jelen az özvegygel való egyezkedés során.

Az özvegy megérkezését követően, több mint negyven gábor férfi jelenlétében lezajlott egyezkedés legfontosabb részét Rupi így idézte fel:

– Rupi (Pista özvegyének címezve): *Y [Pista özvegyének a nevét mondja], itt van az unokatestvéred, s a sógorom, ezek a gazdag cigányok (...) itt az én házamba úgy érezted magadat, mint otthon a te házadba. Mer itt nálam nem bánt, csak a Jóisten, ember nem bánt Tégedet. Amit én kérdezek, adventisták vagyunk, eskü nélkül, légy szíves... [válaszolj arra], de Isten téged úgy segítsen, ha valamit beismersz, bevallasz valamit, csak szégyenből [tedd, értsd: pusztán félelemből semmit ne ismerjen el], ha nem igaz, monddad: „Bocsássál meg, nem igaz!”. Amit én kérdezek Z bácsi [a legbefolyásosabb gábor férfiak egyike, a beszélgetés idején 3 ezüstpohár tulajdonosa]³⁶ előtt, [arra felelsz nekem?*

– Pista özvegye: *Igen.*

– Rupi: *Amikor kérte a férjed a pénzt [1993 márciusában], mennyi időre kérte?*

– Pista özvegye: *Három hétre.*

– Rupi: *Z bácsi, hallja?*

– Z bácsi: *Igen.*

– Rupi: *S mér kérte a 152.000 márkát? Kamatra, vagy hogy adja el a kancsót [a kannát]?*

– Pista özvegye: *Nem. Hogy adjuk magának az X poharat [a Pista által 1989 decemberében megvásárolt poharat].*

– Rupi: *Z bácsi, hallja?*

– Z bácsi: *Igen.*

– Rupi: *Akkor, kérem szépen, mikor felmentünk a szállodánál [ebédelni – a hitelügylettel kapcsolatos egyezkedés részeként, 1993 márciusában], mennyit kért a férjed? 2 millió 500 000 márkát kért [a poharáért]?³⁷*

³⁶ Rupi és „Z bácsi” lényegében egyidős férfiak. Rupi visszaemlékezésében a „bácsi” terminus a köztük lévő társadalmi távolság jelentőségére utal, vagyis arra, hogy „Z bácsi” jóval sikeresebb a *romani politikában* Rupinál.

³⁷ Amint azt már említettem, Rupi 1993 márciusában 550 000 német márkát ajánlott Pistának a poharáért, aki azonban ezt kevesellte, és 2 500 000 német márkát kért tőle.

- Pista özvegye: *Igen.*
- Rupí: *Én ígértem nektek 550 000 márkát?*
- Pista özvegye: *Igen.*
- Rupí: *Nem adtátok [oda ennyiért]. Mikor én olvastam le a 152 000 márkát, beismered, hogy a 152 ezeret egyszerre adtam oda a kezedbe, s a férjedébe?*
- Pista özvegye: *Elismerem. Megverne az Isten... [ha letagadnám]*
- Rupí: *De mikor a 152 000 márkát adtam nektek, te láttad, s a férjed, hogy a maffióta [az a magyar hitelező, aki Rupinak 100.000 német márkát adott kölcsön] a daruval a trájlerre [teherautóra] rakta a lemezemet, a 16 ballot [550 mázsa] lemezt, s vitte el?*
- Pista özvegye: *Láttam.*
- Rupí: *S én mit kérdeztem a férjedet [férjedtől]? „Pista, ha nekem adod a poharadat, hogy vegyem meg, három hét alatt, ne adjad a poharadat is, s kamatot is adjál. Nincs ennek a pénznek semmi kamatja három hétig. Én kamatra vettem, én fizetem [a kölcsön kamatait]. S ha nem bírom én fizetni, bírja a pohár. De ha, Isten őrizzen, három hét után te nem hozod a pénzt, sem a poharat, akkor ezt a költséget, s ezt a veszteséget ki fogja állni?” Így verte a mellyit [Pista]: „Én”. Így mondta a férjed?*
- Pista özvegye: *Így.*
- Rupí a jelenlévőkhez: *S akkor most, Z bácsi, kérdezem magát, apatárs! Mi a tennivaló? Mit kérjek ettől az asszonytól? 14 év után? (...) Hogy tetszedjen Istennek is, maguknak is. Mer én kamatozni nem kamatoztam. Mit kérjek? Illetéket kérjek? Értékelést kérjek? Vagy mit kérjek?*
- Z bácsi: *Az X pohár és a kancsó [Pista két presztízstárgya], a két tárgy nem éri meg, amin ment át ez az ember [azaz Rupí]. (...) Igazság szerint ennek az embernek járna 600 000 márka. Azér, mer ő a helyéér [azért a telekért, amely ugyancsak a magyar hitelező birtokába került] kapott volna 500 000 márkát. Plusz a lemez, plusz a ház, plusz a szekció [Rupí műhelye]! Plusz a szenvedés, minden!”(2010/06/29)*

Bár elismerte férje pénzügyi felelősségét, az özvegy csak egy, a „gyűlésben” javasoltnál jóval kisebb összeget: 100 000 amerikai dollárt ajánlott fel Rupinak a kannáért cserébe. Rupí számára azonban, aki arra törekedett, hogy megszerezze a kanna tulajdonjogát, nyilvánvaló volt, hogy az özvegy az ígért összeg töredékével sem rendelkezik – vagyis, ha el is fogadná ajánlatát, a 100 000 dollárból valószínűleg semmit sem látna. Ezért – összhangban „Z bácsi” fent említett javaslatával – először 500 000 eurót kért tőle veszteségei ellentételezéseként, majd csupán 450 000 eurót. Pontosan tudta azonban, hogy kérése teljesíthetetlen: az özvegynek senki sem adna kölcsön ennyi pénzt, mivel (férje presztízstárgyain kívül) nem rendelkezik olyan vagyontárggyal, amelyet fedezet gyanánt felajánlhatna – Rupí éppen ezzel a

követeléssel akart nyomást gyakorolni rá annak érdekében, hogy az özvegy végre belássa: itt az ideje, hogy a kanna tulajdonjogát átengedje neki. Végül Rupi – kompromisszumkészséget színelve – csupán azt kérte az özvegytől, hogy fizesse vissza az általa kölcsönadott 152 000 német márkát, és vásárolja vissza mindazt, amit férje szerződészegése miatt elveszített: „*Figyelj ide, Y [Pista özvegye]! Lemez lehet kapni, vedd vissza a 16 ballot [550 mázsa] lemezemet, egy akkora helyet, mint azt, amit elvettek... azt már nem tudjuk, mer épített a huligán nagy raktárat, azon a helyen. Vegyünk egy akkora földet nekem, amekkora vót az enyim, s a lemezemet vedd vissza, s vegyed vissza a házamat is, mer látod, visszaadja az ember. S odaadom a kancsót [kannát].*”

Saját pozitív társas képének megóvása érdekében Rupi az özvegygel folytatott egyezkedés során gyakran hangsúlyozta, hogy nem akar indokolatlanul nagy haszonra szert tenni a kanna esetleges kiváltása során, csupán veszteségeit szeretné kompenzálni; és többször kijelentette, hogy a kanna nem az ő tulajdona („*vásár nem volt*”), nála csak zálogban van, és amint az özvegy kifizeti tartozását, azonnal visszaadja azt neki. Ugyancsak a tulajdonosi szereptől való elhatárolódást szolgálta az a döntése, hogy a kanna Olt menti kiváltása után őt felkereső gábor férfiak egyikének sem adott „*örömjándékként*” értelmezett pénzajándékot („*mitát*”³⁸) – annak ellenére, hogy közülük többen is már mint a kanna új tulajdonosának gratuláltak neki.³⁹ A „*mitaosztás*” elutasításában nagy szerepe volt annak is, hogy Rupi így jelentős összeget takarított meg.

Az előbb említett stratégiák célja a hitelező saját pozitív társas képének – jó hírének, társadalmi presztízisének – fenntartása és megóvása. Ha ugyanis azután, hogy a zálogtárgy „*elmerült az adósságban*”, a hitelező nyilvánosan kijelenti, hogy az már az ő tulajdonát képezi, vagy amellel érvel, hogy a hitelnyújtás elsődleges célja a zálogtárgy megszerzése, és nem a bajbajutott adós iránt érzett együttérzés volt, azzal saját jó hírére ejt csorbát. (Ne feledjük, hogy a presztízistárgyakat tulajdonosaik többnyire jelentős érzelmi értékkel ruházzák fel, azok elvesztése pedig számottevő szegény és presztízisvesztéséig forrása – vagyis értékesítésük olyan gyakorlat, amelyet

³⁸ Az „*örömjándékként*” értelmezett „*mita*” olyan pénzajándék, amely a házasságkötés részeként, valamint bizonyos gazdasági ügyletek (elsősorban a presztízistárgy-adásvételek) után kerül kiosztásra. Roma ideológiája szerint elsősorban azért, hogy az ajándékozó ily módon megossa örömét a megajándékozottal („*mást is részeltessen az örömében*”). A „*mita*” kifejezés számos más jelentésben is használatos (munkadíj stb.), ezek ismertetésére azonban itt nem térek ki.

³⁹ Szemben például a presztízistárgy-adásvételekkel, amelyek esetében a „*mitaosztás*” általánosan elvárt gyakorlat, az, hogy a zálogból való kiváltás után a tulajdonos ad-e „*örömjándékként*” értelmezett „*mitát*” legközelebbi barátainak és hozzátartozóinak, kizárólag saját döntésén múlik. Erre csak ritkán akad példa. Gyakran előfordul, hogy a tulajdonos ismerősei úgy próbálnak meg szert tenni némi készpénzre, hogy a zálogból való kiváltás után sietve felkeresik őt, és a kiváltás társadalmi jelentőségét felnagyítva gratulálnak sikeréhez, azt remélve, hogy a túlzó dicséretnek majd „*megnyitják pénztárcáját*”. Rupi esetében a „*mitaosztás*” azért sem tűnt valószínűnek, mert ő nem a kanna tulajdonosa, csupán a kérdéses tárgyat zálogba vevő hitelező volt.

fokozott arc-érzékenység jellemez.) A hitelező nyilvános üzleti arcunkája azonban, és ezzel minden érintett tisztában van, gyakran csak valódi céljának – a fedezetként szolgáló tárgy megvásárlásának – a „keretezésére”, társadalmiasítására szolgál. Az arcunkát a hitelező társadalmi elismerés és tiszteletreméltóság iránti vágya, valamint a konfliktuskerülés és a társas kapcsolatok ápolásának igénye teszi szükségessé.

Mivel a Rupi és az özvegy közötti, a kanna „hazahozatalának” napján lezajlott egyezkedés nem hozott eredményt, másnap az özvegy – egyik elkeseredett, befolyásos hitelezője társaságában – ismét felkereste Rupit, és 200 000 eurót ajánlott a kanna kiváltásáért cserébe. Rupi azonban ezt az ajánlatot sem fogadta el, ellenben felajánlotta az özvegynak, hogy ad neki még 50 000 amerikai dollárt, ha a kanna tulajdonjogát átengedi neki, és azt szerződésben is hajlandó elismerni. Az özvegy azonban nem merte elfogadni az ajánlatot, mivel tudta, hogy hitelezői csak addig reménykedhetnek abban, hogy nem kell végleg lemondaniuk kinnlevőségeikről, amíg a kanna Rupinál csupán zálogban van.

Amikor látta, hogy minden igyekezete ellenére sem tud „vásárt csinálni” az özvegygel, Rupi elkeseredésében azzal fenyegette meg őt, hogy ha harminc napon belül nem rendezi tartozását, visszaviszi a kannát az Olt mentére a cãrhar romák valamelyikéhez, és „annyi pénzt vesz fel rá” kölcsönként, amennyit csak lehetséges. (E terv csupán a nyomásgyakorlás eszköze volt, azt – saját értelmezése szerint – ő maga sem gondolta komolyan.) Rupira ugyanis legalább akkora nyomás nehezedett, mint az özvegyre. Csakhogy amíg az özvegy esetében e nyomás forrása hitelezőinek türelmetlensége volt, addig Rupi számára saját életkora okozott fejtörést. Amint arra már utaltam, Rupi tartott attól, hogy ha a kannát nem vásárolja meg mielőbb „*cigányosan*”: a roma üzleti etika által előírt módon (azaz az özvegy tudtával és beleegyezésével), halála után az özvegy befolyásos hitelezői majd nagyobbik fiától követelik kinnlevőségeik visszafizetését, illetve annak megtagadása esetén „*kiügyeskedik*” fia kezéből a tárgyat, anélkül, hogy a Pista szerződészegése miatt bekövetkezett veszteségekért bárki is kárpótolná családját. Rupi tehát mindenekelőtt a konfliktus-megelőzés érdekében igyekezett olyan eltökélten tisztázni a kanna tulajdonjogi helyzetét és „*vásárt csinálni*” az özvegygel.

3.9. A kanna kiváltásának társadalmi visszhangja a gábor romák között

A kanna „hazahozatalának” híre futótűzként terjedt a gábor roma csoportban. A kiváltás napján és az azt követő hetekben sorra keresték fel Rupit az érdeklődő férfiak, hogy a tranzakció részleteiről, körülményeiről érdeklődjenek, és megtekintsék a kannát. (Megjegyzendő, hogy közülük jónéhányan arra számítottak, hogy az ügylettől járó presztízshozam nagyságára való te-

kintettel Rupí pénz formáját öltő „*örömajándékot*” / „*mitát*”/ is ad majd nekik. Amint arra már utaltam, Rupí elzárkózott a „*mitaosztástól*”). A kiváltás ténye hónapokon át Erdély-szerte az egyik legfontosabb témája volt a gábor férfiak között szerveződő formális és informális beszélgetéseknek.

Azt, hogy a gáborok mekkora társadalmi jelentőséget tulajdonítottak a kanna kiváltásának, pontosan szemlélteti az a 2007. január 9-én, az egyik Maros megyei településen megrendezett virrasztó, amelyre két héttel azután került sor, hogy Rupí hazaérkezett az Olt mentéről. Az elhunyt, aki egyike volt a legbefolyásosabb gábor férfiaknak, apjától örökölt poharát 1998-ban elzálogosította egy Olt menti cārhar hitelezőnél. Bár az általa felvett kölcsön összege nem volt jelentős, és öt felnőtt, kereső fia is van, családja mindmáig nem tudta kiváltani poharát. E kudarc részben abból fakadt, hogy legidősebb fia nem volt „*ügyes kereső*”, ezért gyakran adódtak pénzügyi nehézségei, másrészt abból, hogy fiai között nézeteltérés alakult ki a pohár kiváltásához szükséges gazdasági együttműködést illetően. Mivel az Olt mentéről való esetleges „*hazahozatala*” után – a gábor roma szokásjog szerint – a pohár a legidősebb fiú tulajdonát képezte volna, a négy fiatalabb fivér nem akarta saját jövedelméből finanszírozni a kiváltás költségeinek túlnyomó részét. Az a tény, hogy pohara valószínűleg „*örökre ott marad az Olt mentén*”, jelentős presztízsveszteséget jelentett az elhunyt számára (többek között azért, mert a gábor romák közötti tekintélye részben presztízstárgy-brókeri tevékenységéből származott), és gyakran vált családján belüli konfliktusok forrásává.

Virrasztójában több száz gábor roma vett részt – sokan közülük Románia távolabbi területeiről, illetve külföldről (főleg Magyarországról) érkeztek haza erre az alkalomra. A jelenlévő férfiak között kialakuló társalgás egyik központi témája a kanna két héttel korábbi „*hazahozatala*” volt, amelyet az egyik befolyásos gábor férfi – mondatait Rupinak címezve, nyilvánosan – így minősített: „*Rupí bácsi, maga mit csinált!? Maga a halottakat ébreszti fel a sírokból?!? Mer ötszáz, ezer éve nem csinált cigány olyat, amit maga csinált, hogy hozzon a nagyhajú cigányoktól [a cārhar romáktól] vissza taxtajt vagy kannát!*”⁴⁰

Megjegyzendő, hogy a kanna „*hazahozatalát*” néhányan a 2007. január 9-én elhunyt idős bróker halálával is kapcsolatba hozták, aki, bár Rupí őt is meghívta otthonába a kiváltás reggelén, nem ment el hozzá – sokak szerint azért, mert a kanna „*visszatérése*” saját kiválatlan poharára, és az ezzel járó

⁴⁰ Számos cārhar férfi (különösen az idősebb generációkhoz tartozó személyek) ma is hosszú haját és szakállat visel. A gáborok diskurzusában a 'cārhar férfiak' értelemben használt „*nagyhajú cigányok*”, „*szakállas cigányok*” kifejezések erre a tényre utalnak. A beszélő azon kijelentése, miszerint „*ötszáz, ezer éve*” egyetlen gábor roma sem hozott „*haza*” olyan poharat vagy kannát, amely korábban a cārharoknál került zálogba, nyilvánvaló túlzás, amely arra hivatott, hogy Rupí tettének társadalmi jelentőségét érzékeltesse. Habár a gáborok valóban csak rendkívül ritkán képesek arra, hogy kiváltsák a cārharoknál elzálogosított presztízstárgyaikat, a kanna „*hazahozatala*” nem egyedi eset. Lásd például Pista poharának történetét.

szégyenre emlékeztette, így jobbnak látta, ha inkább otthon marad. Egyesek amellet érveltek, hogy az elhunyt, amikor a kanna kiváltásának hírére meghallotta, ismét veszekedni kezdett fiaival, és azzal vádolta meg őket, hogy „Élőhalottat csináltok belőlem, hogy a drága poharamat ott kellett hagynom [az Olt mentén]!”⁴¹ És Rupit, az öreg Rupit egy fiával egyedül el tudta hozni a kannát?!”. Roma beszélgetőtársaim egyikét idézve, miután a befolyásos bróker „egész nap ott [egyik unokaöccse otthonában] ivott és sírt (...), azért a bánatér, hogy Rupit a kancsót [a kannát] elhozta, (...) szívinfarktust kapott. Onnan nem haza ment, hanem vitték azonnal le a Fertőzőn [Maros megye egyik kórházába], s ott meg is halt.”

3.10. A konfliktus-menedzselés egyik eszköze: a nyilvános eskütétel („hitre menés”)

Bármekkora hírnévhozammal járt is számára a kanna kiváltása, ez sem tudta elterelni Rupit figyelmét az előtte álló legfontosabb kihívásról, arról, hogy miként tudná megővni családját az elhunyt Pista és özvegye hitelezőinek zaklatásától, és hogyan tudna gondoskodni arról, hogy a kannát nagyobbik fia zavartalanul megőrizhesse majd az ő halála után is. A legkézenfekvőbb megoldás a kanna tulajdonjogának átengedése vagy megvásárlása lett volna, ebbe azonban – amint arra már utaltam, a hitelezőktől való félelme miatt – Pista özvegye nem egyezett bele.

Rupit végül egy 2007. január közepén felröppent hír készítette cselekvésre. Eszerint Pista egyik elkeseredett, befolyásos gábor roma hitelezője egy társadalmi összejöveten kijelentette: hamarosan nyilvánosan „hitre fog menni”, vagyis esküt tesz: halált és egyéb veszteségeket kilátásba helyező, önmagára és családtagjaira mondott feltételes önátkokkal kötelezi magát arra, hogy visszaveszi Rupitól azt az összeget (50 000 amerikai dollárt), amelyet eddig hiába követelt Pista özvegyétől. Az ilyen „hitre menések” célja a nyomásgyakorlás, a magát valamely jövőbeni cselekedet – például a rendőrségi feljelentés – megtételére kötelező személy elszántságának demonstrálása, aki a „hitre menés” során rendszerint egy olyan határidőt is megjelöl, ameddig haladékot ad a „megfenyegetett” címzettnek arra, hogy rendezze vele vitás ügyét. A „hitre menés” e típusa végső soron a konfliktus elmélyülésének megelőzésére szolgál.

Az elkeseredett hitelező tervéről Rupit egyik apatársa értesítette, azt tanácsolva neki, hogy a hitelezőt megelőzve ő maga „menjen hitre”, és nyilvánosan jelentse ki: mivel neki egyetlen lejjel sem tartozik, ezért a hitelezőnek nincs joga ahhoz, hogy tőle követelje vissza azt az összeget, amelyet korábban Pistának adott kölcsön.

⁴¹ Értsd: az abból fakadó szégyent és presztízsveszteséget, hogy meg kellett válnia poharatól, egyfajta szociális halálként értelmezte.

Rupi nyilvános esküjére („*hitre menésére*”) 2007. január végén került sor Marosvásárhely egyik külvárosi parkjában. Az esemény megszervezéséről Rupi és fiai gondoskodtak. Elsőként felkerestek tíz olyan befolyásos gábor roma férfit, akikről úgy gondolták, hogy e vitás kérdésben nekik adnak igazat, és szolidárisak velük, arra kérve őket, hogy vegyenek részt a „*hitre menésen*”, de ne pusztán tanúként, vagyis ne csak a közönség sorában. Rupi terve az volt, hogy az említett férfiak is „*hitre mennek*” vele együtt, vagyis önmagukra és családjukra mondott feltételes önátkokkal vállalnak majd kötelezettséget arra, hogy ha Pista és özvegye hitelezői – a jövőben bármikor – a családjától követelnék kinnlevőségeiket, védelmükbe veszik őt és hozzátartozóit. Az ilyenkor szokásos gyakorlatnak megfelelően Rupi a „*hitre menésre*” megkért tíz férfinak munkadíjként értelmezett pénzajándékot („*mita*”) ígért – nagyobbik fia 10 000 dollárt vett kölcsön erre a célra, amelyből a felkért férfiak fejenként 1000 dollárt kaptak. Ezután Rupi felkeresett néhány, a helyi rendőrkapitányságon dolgozó tisztet és – ugyancsak munkadíjnak tekintett pénzajándék fejében – arra kérte őket, vegyenek részt a „*hitre menésen*” szem- és fültanúként, hogy jelenlétük még nagyobb súlyt adjon az ott elhangzó szavaknak. (A rendőrök részvétele világossá tette: Rupi bármikor mozgósítható kapcsolati tőkével rendelkezik a helyi rendőrségen, ahogyan azt is demonstrálta: bízik a saját igazában, és szükség esetén, a konfliktus megoldása érdekében attól sem riad vissza, hogy a hatóságokhoz forduljon segítségért.)

A „*hitre menés*” első részében az összegyűlt több mint ötven gábor romának Rupi *romani* nyelven – majd a román rendőröknek románul is – röviden összefoglalta a konfliktus történetét. Elmondta, hogy Pista 1993-ban hogyan kereste fel őt, milyen hitelszerződést kötöttek, mekkora összeget adott neki kölcsön és milyen anyagi, illetve érzelmi veszteségeket szenvedett el azóta, valamint azt is, hogy miként sikerült kiváltani a kannát néhány héttel korábban az Olt menti cārhar roma hitelezőtől. Majd rátért a „*hitre menés*” konkrét kiváltó okának ismertetésére: Pista egyik hitelezőjének – rá és családjára irányuló – fenyegetésére. Ez utóbbi kapcsán kijelentette, hogy mivel ő maga akkor, amikor Pista az elkeseredett hitelezővel szerződést kötött, nem volt jelen és nem vett részt e kölcsönügyletben, a hitelezőnek nincs joga ahhoz, hogy kinnlevőségét tőle követelje vissza – függetlenül attól, hogy Pista kannája most ismét az ő felügyelete alá került.

Ezután Rupi az általa felkért egyik tanú kabátjára térdelve, kalap nélkül, bal kezében a Bibliával, önmagára és családjára mondott feltételes önátkokkal arra kötelezte magát, hogy ha ezután Pista vagy özvegye bármelyik hitelezője felkeresi őt, azt követelve, hogy fizesse vissza az előbbi személyek adósságait, azt feljelenti a rendőrségen. Rupi visszaemlékezését idézve: „*Ha X-beli [X településen élő] cigán lesz, ha akár Y falubeli, ha Z-ben lakik is, aki reám jön, hogy követelje az adósságot, amivel tartozik Pista vagy a felesége, én az antikorrupciónál [a helyi rendőrség korrupciós ügyekben illetékes csoportjánál] és a miliciánál adom [feljelentem] őket!*”. Majd – a

csak románul beszélő rendőrök kedvéért – mindezt román nyelven is elismételte. Rupinak ezután egymás után közel féltucat jelenlévő gábor roma „*adta a hitet*”, azaz: „*mondta előre*” számára azokat az átkokat, amelyeket Rupin egyes szám első személyben megismételt. Végül az általa felkért tíz befolyásos gábor pártfogó „*ment hitre*” – állva, bal kezüket a magasba emelve. Ők arra esküdtek meg, hogy ha Rupin mostani eskütétele ellenére később mégis akadna olyan hitelező, aki zaklatná családját, haladéktalanul Rupin segítségére sietnek – ha nem így tennének, Rupin feltételes önátkaik saját családtagjaikat sújtva teljesedjenek be. Rupin szavait idézve: ha bárki „*követelőzik ezek után, akkor ők mellettem vannak jóba-rosszba, hogy adjuk a milicián s az ügyészségen őket*”. Rupin terve bevált: a befolyásos gábor pártfogók részvételével lezajlott, nyilvános erődemonstráció után az elkeseredett hitelező lemondott abbéli szándékáról, hogy Rupin családjától követelje a Pistának korábban kölcsönadott összeget.

3.11. 2007 februárjától a tanulmány lezárásáig (2012)

A tanulmány lezárásáig a hitelügyletben nem állt be érdemi változás.

Rupin kisebbik fia időközben azért, hogy később apatársi szövetséget köthessen egy befolyásos és jómódú gábor férfival, ígéretet tett neki arra, hogy saját lányával majd jelentős összegű – 40 000 dollárra rúgó – hozományt ad. Az említett összegből 20 000 dollárt le is számolt kiszemelt apatársának a nemrég megtartott eljegyzés során. (A leendő apatársak között létrejött egyezség szerint az eljegyzett fiatalok esküvőjére három év múlva kerül majd sor.) Az eljegyzéssel kapcsolatos egyéb kiadások: az ilyenkor kiosztandó, „*örömajándékként*” értelmezett „*mita*”, az étel- és italfogyasztás stb. költsége további 10 000 dollárt tett ki. E házasságpolitikai manőver tehát jelentős kiadással járt számára, amelyet Rupin kisebbik fia jórészt kölcsönök segítségével teremtett elő, így az eladósodás szélére sodródott. Rupin úgy igyekezett fia segítségére sietni, hogy egy általa felkért bróker révén, titokban megpróbálta értékesíteni apjától örökölt saját poharát a cārharok között – azt a tárgyat, amelyet halála után egyébként is kisebb fia örökölt volna.⁴² Habár a bróker számos cārhar romának megmutatta a pohár fényképét, az iránt csak szerény érdeklődés mutatkozott, így az értékesítés vagy elzalogosítás terve végül meghiúsult.⁴³ A bróker többek között azt a hitelező

⁴² A presztízstárgy-öröklés gábor roma logikájának megfelelően a kevésbé értékes pohár Rupin kisebbik fiát illeti meg, amíg a jóval értékesebb kanna nagyobbik fia felügyelete alá kerül. (Az utóbbi tárgyra ugyanis Rupin – informálisan – úgy tekintett, mint saját tulajdonára.)

⁴³ A gáborok, illetve a cārhar romák közötti értékesítés legfontosabb akadálya az volt, hogy a pohár szájeremén és oldalán látható díszítőelemek egyik roma csoportban sem minősültek különösebben vonzóknak és keresetnek. Ráadásul a gáborok között az olyan formájú poharak iránti kereslet, amelyek közé Rupin is tartozott, manapság rendkívül szerénynek mondható.

zöt is felkereste, akinél az esettanulmány fókuszában álló kanna tíz éven át zálogban volt – ő azonban kizárólag a kannát szerette volna megvásárolni vagy ismételen zálogba venni. Rupi azért, hogy felmérje az említett cārhar hitelező érdeklődésének komolyságát, telefonon színlelt egyezkedésbe kezdett vele a kanna elzálogosításáról, ami azonban – saját nézőpontjából – kedvezőtlen véget ért. A cārhar hitelező ugyanis kijelentette, hogy a kanna zálogba helyezéseért cserébe legfeljebb egy akkora összeget hajlandó kifizetni (tőkeként), mint amennyiért 2006 decemberében maga Rupi kiváltotta azt tőle – vagyis 40 000 eurót.

Rupi ezután többször is felhívta Pista özvegyét és fiait, sürgetve, hogy mielőbb fizessék vissza tartozásukat, vagy adják el neki – legálisan – a kannát. Egy 2010 augusztusában rögzített interjúból idézve: „*Van két hónapja, három, hogy felhoztam a figyelmet Y-nak [az özvegynek] a fiának. Azt mondtam: 'Keressél magadnak embert: vagy add el, vagy tedd zálogba [a kannát], s gyere, hozd el a pénzemet, s inkább hagyok az én pénzemből, adjál kevesebbet. De húzzunk vonalat [hozzunk döntést]. Mer én nem akarom ezt az ügyet így döntetlenül hagyni a gyermekeimnek halálom után.' Ő erre felé se jött.*” Mivel Pista özvegyének és fiainak továbbra sincs elegendő pénzük ahhoz, hogy a kannát kiváltsák, arra pedig, hogy annak tulajdonjogát egy „kisebb” összegért – például 50.000 dollárért – átengedjék Rupinak, a hitelezőiktől való félelem miatt nem vállalkoznak, ezért Rupi türelmetlenségének és aggodalmának csillapítására, úgy tűnik, egyelőre nem kínálkozik lehetőség.

4. Konklúzió: az árucikk-életrajz (tulajdonlás-történet) mint korlátozott forrást képező, szimbolikus panteon

E tanulmány a „módszertani fetisizmus” Appaduraitól származó logikáját követve, valamint a mozgásban lévő dolgok perspektíváját és az életrajzi módszert alkalmazva egy konkrét ezüstitárgy posztszocialista társadalmi karrierjét követte nyomon. E periódusban a kérdéses kanna három erdélyi roma csoport/értékrezsím határát is átlépte, és háromszor esett át a de- és a rekontextualizáció folyamatán, így transzietnikus/transzkulturális életrajzzal jellemezhető. Esetében a domináns életrajz-teremtő kontextus vagy gyakorlat a hitelügylet részeként lezajló elzálogosítás, valamint a körülötte kialakuló tulajdonlási verseny volt. Ez utóbbi egyrészt intraetnikus (*gábor roma*: Rupi ↔ Pista özvegye és fiai ↔ az utóbbiak hitelezői), másrészt interetnikus (*gábor roma*: Rupi + Pista özvegye és fiai + az utóbbiak hitelezői ↔ *cārhar roma*: az Olt menti cārhar hitelező) dimenzióval rendelkezett.

Amint arra már utaltam, az életrajzi megközelítés újszerűsége, „magyarázó ereje” elsősorban abban rejlik, hogy olyan elemzői perspektívát kínál, amely alkalmas (a) a dolgok kontextusok közötti mozgásának, valamint (b) szimbolikus és anyagi metamorfózisainak nyomon követésére, emellett (c)

sajátos nézőpontból világítja meg és érthetőbbé teszi a dolgok körül kialakuló, általuk előidézett vagy befolyásolt társadalmi gyakorlatokat, folyamatokat és érzelmeket (például a különbség politikáját, a moralitás szerveződésének logikáját stb.). Vagyis e módszer hatékonysága elsősorban abból fakad, hogy képes a dolgokkal kapcsolatos folyamatszerűség, dinamika és ágencia észlelésére és megragadására, így hozzájárul a szubjektumok és a dolgok közötti interakciók, valamint a szubjektumok közötti viszonyok mélyebb megértéséhez.

(a) Az életrajzi módszer segítségével a tanulmány kísérletet tett a vizsgált kanna értékzrűsimek közötti migrálásának dokumentálására, valamint (b) azon szimbolikus tulajdonságok változásának a bemutatására, amelyeket a különböző társadalmi kontextusokban hozzá társítottak. Mivel a gábor, a gyergyói és a cārhar romák részben eltérő jelentésekkel látták el, és nem ugyanott jelölték ki helyét a fogyasztói javak fontossági sorrendjében, a szóban forgó kanna a felügyeletét ellátó hitelezők perspektíváját alapul véve jelentős szimbolikus átalakuláson ment keresztül, miközben anyagi tulajdonságai változatlanok maradtak. Csak egy példát említve – *gábor romák*: elsősorban nagyra becsült, identitásértékkel felruházott (eticizált stb.) presztízstárgy + másodsorban potenciális zálogtárgy → *gyergyói romák*: kizárólag „hétköznapi”, identitásértékkel nem rendelkező, etnikai értelemben jelöletlen zálogtárgy → *cārhar romák*: elsősorban nagyra becsült, részben etnicizálendő (a cārharok etnikus történelmébe való integrálásra váró), részben már etnicizált presztízstárgy (anyagi tulajdonságainak értékét a cārhar hitelező a zálogba vétel során már felbecsülte a saját roma csoportjára jellemző presztízstárgy-esztétika alapján).

(c) Emellett az életrajzi megközelítés lehetőséget kínált a vizsgált kanna-hoz társuló ágencia megragadására. Vagyis azon társadalmi és gazdasági gyakorlatok, folyamatok és viszonyok – egy részének – bemutatására és értelmezésére, amelyekre (c1) e mozgásban lévő tárgy több-kevesebb hatást gyakorolt, illetve (c2) amelyeket részben vagy egészben önmaga idézett elő.

(c1) A tanulmány rávilágított például arra, hogy e kanna zálogba vétele, felügyeletének „ elvesztése ” majd pedig „ hazahozatala ” az Olt mentéről milyen jelentős hatást gyakorolt Rupi gáborok közötti társadalmi megítélésre és hírnevére, emellett szemléletes példaként szolgált arra vonatkozóan is, hogy az ezüst presztízstárgyak milyen hangsúlyos szerepet játszanak a társadalmi sikeresség minősítése, valamint az egyének közötti presztízsvizonyok és a fogyasztói értékpreferenciák definiálása során a gábor roma csoportban.

(c2) Bemutatta továbbá, hogy a vizsgált kanna hogyan idézett elő (tett lehetővé) olyan gazdasági és társadalmi folyamatokat, mint

- az elzalogosításával járó, informális hitelügyletek,
- az aktuális értékével és árával, valamint tulajdonjogi helyzetével kapcsolatos, gábor romák közötti társadalmi egyezkedés és konszenzuskeresés,
- a megszerzéséért, illetve megtartásáért zajló, intenzív tulajdonlasi verseny, amelynek több résztvevője is kiugróan nagy gazdasági áldozat- és kockázatvállalásra volt hajlandó,

– a konfliktusmenedzselés olyan technikák segítségével, mint a nyilvános eskütétel, a pénzajándékok átadása, valamint a „gyűlés” összehívása.

– Végül a tanulmány a Pista által 1989-ben megvásárolt pohár körül kialakult tulajdonlási verseny elemzése során rávilágított a dolgok ágenciájával kapcsolatos roma magyarázatok egy sajátos esetére. Ennek háttérében egy, a társadalmi értékek fontossági sorrendjével kapcsolatos szimbolikus konfliktus állt, amely röviden így összegezhető: a fogyasztói döntéshozatal során vajon az emberi élet primátusát képviselő roma üzleti etikát/moralitást érdemes-e előnyben részesíteni, vagy a presztízstárgy-gyűjtés és az attól remélt hírnévgyarapodás lehetőségét, vállalva az utóbbival járó kockázatokat? E morális dilemma két tragikus haláleset racionalizálása során is meghatározó szerephez jutott: Pista 1995-ben bekövetkezett haláláért, valamint a Pista adósságát 1994 decemberében megvásároló cārhar hitelező egyetlen fiának az elvesztéséért gábor és cārhar roma beszélgetőtársaim egyaránt az üzleti etika nyílt megsértését, végső soron pedig Pista poharát tették felelőssé. Az életrajzi módszer az említett értékkonfliktus „szűrőjén” keresztül tette láthatóbbá, hogy a gábor és a cārhar romák hogyan konstruálják meg az üzleti etika/moralitás fogalmát és a társadalmi értékek (a presztízstárgyak, az emberi élet stb.) fontossági sorrendjét, illetve miként egyezkednek azokról.

Amíg a kutatói diskurzusban az árucikk-életrajz elsősorban értelmezési keretként hasznosul, addig a potenciális vásárlók annak legfontosabb elemét: a tulajdonlás-történetet gyakran olyan vágyott, korlátozott forrást képező, szimbolikus panteonnak tekintik, amelynek kisajátításáért – pontosabban az abba való bekerülésért – intenzív verseny folyik. Elidegeníthetetlen részévé válni egy keresett, sokak által megvásárolni kívánt, ritka árucikk tulajdonlás-történetének – számos esetben ez az egymással rivalizáló potenciális vásárlók legfontosabb céljainak egyike. A versengő összehasonlítás gyakorlatára épülő, olyan fogyasztói szubkultúrák esetében, mint amilyen az erdélyi gábor és cārhar romák presztízstárgy-gazdasága, éppen ez a helyzet.

A potenciális vásárlók e törekvése az árucikk-életrajz, azon belül a tulajdonlás-történet társadalmi ágenciájával magyarázható. A jelenlegi és a leendő birtokosok (magánszemélyek, múzeumok, etnikai csoportok stb.) ugyanis a tulajdonlás-történetre gyakran az erőforrások reprezentálásának, valamint a társadalmi és gazdasági különbségek megkonstruálásának és megjelenítésének eszközeként: diszkurzív-mnemonikus küzdőtérként vagy „hírességek csarnokaként” tekintenek. Nem utolsó sorban azért, mert a tulajdonviszony kialakulása szimbolikus határt hoz létre egyrészt a kérdéses darab jelenlegi birtokosa, valamint azon érdeklődők között, akik hiába próbálták megvásárolni azt, valamint az aktuális tulajdonos és az adott árucikk értékesítésére kényszerülő korábbi birtokos(ok) között is. Másként fogalmazva: az árucikk-életrajz ágenciája gyakran abban nyilvánul meg, hogy az a tulajdonlás-történethez társított társadalmi jelentőségen és vonzerőn keresztül hatást gyakorol a szubjektumok közötti viszonyokra (például a jelenlegi tulajdonos presztízisének megítélésére), valamint az adott árucikk

körül kialakuló egyes folyamatok (tulajdonlási verseny stb.) intenzitására. Ugyanakkor a mindenkori tulajdonosok társadalmi és gazdasági sikerességének változása is befolyásolhatja az árucikkekhez, illetve életrajzaikhoz társított pénzügyi érték és jelentőség alakulását. Az árucikk életrajza (birtokviszony-története) és aktuális tulajdonosa között tehát nemritkán összetett érték- és hírnévkölcsönhatás figyelhető meg.⁴⁴

A gábor roma presztízstárgy-gazdaság példájánál maradva: az értéke- sebb darabok megvásárlásától remélt hírnévhozam – legalább részben – az eddigi gábor tulajdonosok számottevő társadalmi presztízsből, vagyis abból fakad, hogy a vásárló maga is elidegeníthetetlen részévé válhat a nagyra becsült korábbi birtokosok sorából álló, az emlékezés szimbolikus helye- ként, egyfajta etnicizált panteonként felfogott tulajdonlás-történetnek. Ha azonban az értékes poharak vagy kannák egyike egy, a *romani politikában* csak szerény sikereket elérő, a korábbi tulajdonosaiénál jóval alacsonyabb társadalmi státusú személyhez kerül, az a kérdéses darab hírnevét és értékét is kedvezőtlenül befolyásolja. Az új tulajdonos ugyanis csak elvétve tudja szóba hozni („*megpengetni*”) e tárgyat a gábor roma társadalmi eseménye- ken szerveződő férfitársalgás során, és mások is ritkábban beszélnek róla, ami a gáborok értelmezése szerint több-kevesebb értékvesztéshez vezet („*leesik a tárgy értéke*”).⁴⁵ Az új tulajdonos alacsony társadalmi presztíz- sével – vagy egyéb okokkal – magyarázott értékesökkenésre a gábor romák a pejoratív „*alvó pohár*”, „*alszik a pohár és a gazda is*” („*sovel vi o taxtaj, vi lehko gazda*”) stb. kifejezésekkel utalnak. (Az „*alvó/alszik*” terminusok esetünkben a kérdéses tárgy társadalmi nyilvánosságából való részleges ki- rekesztettségének szinonimái.)

A fenti elemzés is rámutatott arra, hogy az árucikk-életrajz, azon belül a tulajdonlás-történet kialakulása és formálódása során hogyan fonódnak ösz- sze olyan gyakorlatok, mint a társadalmi és gazdasági különbségek politiká- ja, az identitásépítés és hírnévmenedzsment (a panteonizáció stb.), valamint a múlt- hoz való viszony megkonstruálása. Vagyis arra, hogy az árucikk-élet- rajzok segítségével a szubjektumok miként hozzák létre és manipulálják, illetve jelenítik meg identitásukat, valamint a társadalmi és gazdasági vi- szonyokat. Egyúttal szemléletes példaként szolgált arra vonatkozóan, hogy a keresett, sokak által megvásárolni kívánt árucikkek gyakran nem csupán valamely személy vagy csoport tulajdonát képezik, hanem annak köszön- hetően, hogy saját életrajzukba integrálják: tulajdonlás-történetük elidege- níthetetlen részeivé teszik őket, átvitt értelemben maguk is „birtokolják” tulajdonosaikat.

⁴⁴ A korábbi tulajdonosok társadalmi megítélésének az utókor általi, számottevő átérté- kelése ugyanígy hatást gyakorolhat az árucikknek és életrajzának tulajdonított értékre és jelentőségre, ily módon pedig a jelenlegi tulajdonosra is.

⁴⁵ A gáborok számára a presztízstárgyak értékének egyik legfontosabb markere nem az, hogy e darabokat hányan vették eddig szemügyre, hanem az, hogy a tekintélyes gábor férfi- ak közül hányan, milyen gyakran és milyen kontextusban beszélnek róluk egymás között.

IRODALOM

- APPADURAI, Arjun
1986 Introduction: Commodities and the Politics of Value. In: APPADURAI, Arjun (szerk.): *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*. 3–63. Cambridge, Cambridge University Press.
- BARRETT, Hazel R. – BROWNE, Angela W. – ILBERY, Brian W.
2004 From Farm to Supermarket: The Trade in Fresh Horticultural Produce from Sub-Saharan Africa to the United Kingdom. In: HUGHES, Alex – REIMER, Suzanne (szerk.) *Geographies of Commodity Chains*. 19–38. London, Routledge.
- BERTA Péter
2005 Az érték etnicizálása – az etnicitás értéke. A presztízstárgy-gazdaság mint etnikai identitásgyakorlat az erdélyi gáborok között. *Tabula*, 6, 2, 171–200.
2006 Tárgyhasználat, identitás és a különbség politikája. Az etnikai identitás-szimbólum-alkotás gyakorlata az erdélyi gáborok között. In: VARGYAS GÁBOR (szerk.): *Ethno-lore*. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve XXIII. 147–192. Budapest, Akadémiai Kiadó.
2007 Ethnicisation of Value – The Value of Ethnicity. The Prestige-item Economy as a Performance of Ethnic Identity among the Gabor Roma of Transylvania (Romania). *Romani Studies*, 17, 1, 31–65.
2008 Szubjektumok alkotta tárgyak – tárgyak által konstruált szubjektumok. Interakció, kölcsönhatás, egymásrautaltság – az „új” anyagi-kultúra-kutatásról. *Replika* 63, 29–60.
2009 Materialising Ethnicity: Commodity Fetishism and Symbolic Re-creation of Objects among the Gabor Roma (Romania). *Social Anthropology*, 17, 2, 184–197.
2010 Shifting Transactional Identities. Bazaar-Style Trade and Risk Management in the Prestige Economy of the Gabor Roma (Romania). In: WOOD, Donald C. (szerk.): *Economic Action in Theory and Practice: Anthropological Investigations*. 279–310. Bingley, Emerald. (Research in Economic Anthropology 30.)
2011 Constructing, Commodifying, and Consuming Invented Ethnic Provenance among Romanian Roma. *Museum Anthropology*, 34, 2, 128–141.
2012 A fogyasztás politikája és az erdélyi gábor és cārhar romák közötti presztízstárgy-kereskedelem. *Tabula*, 13, 1–2, 61–94.
- BROWN, Bill
2001 Thing Theory. *Critical Inquiry*, 28, 1, 1–22.
- CAMPBELL, Shirley F.
2002 *The Art of Kula*. Oxford, Berg.

- CHELCEA, LIVIU
 2000 A hiány kultúrája az államszocializmus idején. Áruk, fogyasztók és stratégiák egy román faluban a nyolcvanas években. *Replika*, 39, 135–156.
- COLEMAN, Simon – HELLERMANN, Pauline von (szerk.)
 2011 *Multi-Sited Ethnography. Problems and Possibilities in the Translocation of Research Methods*. London, Routledge.
- COOK, Ian és mtársai
 2004 Follow the Thing: Papaya. *Antipode*, 36, 4, 642–64.
- EDWARDS, Elizabeth
 2002 Material Beings: Objecthood and Ethnographic Photographs. *Visual Studies*, 17, 1, 67–75.
- FALZON, Mark-Anthony (szerk.)
 2009 *Multi-Sited Ethnography: Theory, Praxis and Locality in Contemporary Social Research*. Farnham, Ashgate.
- FENN, Catherine J.
 1996 Life History of a Collection: The Tahltan Materials Collected by James A. Teit. *Museum Anthropology*, 20, 3, 72–91.
- FOSTER, Robert J.
 2006 Tracking Globalization: Commodities and Value in Motion. In: TILLEY, Christopher – KEANE, Webb – KÜCHLER, Susanne – ROWLANDS, Michael – SPYER, Patricia (szerk.): *Handbook of Material Culture*. 285–302. London, Sage.
 2008 *Coca-Globalization: Following Soft Drinks from New York to New Guinea*. New York, Palgrave Macmillan.
- FOWLES, Sev
 2006 *Thing Theory*. <http://www.columbia.edu/~sf2220/Thing/web-content/Pages/Syllabus.html> Utolsó letöltés: 2012. 05. 22.
- GEISMAR, Haidy
 2001 What's in a Price? An Ethnography of Tribal Art at Auction. *Journal of Material Culture*, 6, 1, 25–49.
 2008 Alternative Market Values? Interventions into Auctions in Aotearoa/ New Zealand. *The Contemporary Pacific*, 20, 2, 291–327.
- GOSDEN, Chris – MARSHALL, Yvonne
 1999 The Cultural Biography of Objects. *World Archaeology*, 31, 2, 169–78.
- GRAEBER, David
 2001 *Toward an Anthropological Theory of Value*. New York, Palgrave.
- HANSEN, Karen Tranberg
 1999 Second-Hand Clothing Encounters in Zambia: Global Discourses, Western Commodities, and Local Histories. *Africa*, 69, 3, 343–365.
 2000a Other People's Clothes? The International Second-Hand Clothing Trade and Dress Practices in Zambia. *Fashion Theory: The Journal of Dress, Body & Culture*, 4, 3, 245–274.

- 2000b *Salaula: The World of Secondhand Clothing and Zambia*. Chicago, University of Chicago Press.
- HARRISON, Simon
1995 Four Types of Symbolic Conflict. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1, 2, 255–272.
- HOSKINS, Janet
1998 *Biographical Objects. How Things Tell the Stories of People's Lives*. New York, Routledge.
2006 Agency, Biography and Objects. In: TILLEY, Christopher – KEANE, Webb – KÜCHLER, Susanne – ROWLANDS, Michael – SPYER, Patricia (szerk.): *Handbook of Material Culture*. 74–84. London, Sage.
- HUGH-JONES, Stephen
1992 Yesterday's Luxuries, Tomorrow's Necessities: Business and Barter in Northwest Amazonia. In: HUMPHREY, Caroline – HUGH-JONES, Stephen (szerk.): *Barter, Exchange, and Value: An Anthropological Approach*. 42–74. Cambridge, Cambridge University Press.
- KITZMANN, Andreas
2005 The Material Turn: Making Digital Media Real (Again). *Canadian Journal of Communication*, 30, 4, 681–686.
- KNAPPETT, Carl – MALAFOURIS, Lambros (szerk.)
2008 *Material Agency. Towards a Non-Anthropocentric Approach*. New York, Springer.
- KOPYTOFF, Igor
1986 The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process. In: APPADURAI, Arjun (szerk.): *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*. 64–94. Cambridge, Cambridge University Press.
- LEACH, Jerry W. – LEACH, Edmund (szerk.)
1983 *The Kula. New Perspectives on Massim Exchange*. Cambridge, Cambridge University Press.
- LEVI, Jerome M.
1992 Commoditizing the Vessels of Identity: Transnational Trade and the Reconstruction of Rarámuri Ethnicity. *Museum Anthropology*, 16, 3, 7–24.
- MACDOUGALL, J. Paige
2003 Transnational Commodities as Local Cultural Icons: Barbie Dolls in Mexico. *Journal of Popular Culture*, 37, 2, 257–75.
- MAGEE, Carol
2005 Forever in Kente: Ghanaian Barbie and the Fashioning of Identity. *Social Identities: Journal for the Study of Race, Nation and Culture*, 11, 6, 589–606.
- MAGYARI-VINCZE ENIKŐ – FEISCHMIDT Margit
1995 A CARITAS és a romániai átmenet. *Replika*, 15–16, 65–87.

- MALINOWSKI, Bronislaw
1922 *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. George Routledge & Sons, Ltd.
- MARCUS, George E.
1995 Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24, 95–117.
- MARCUS, George E. – MYERS, Fred R. (szerk.)
1995 *The Traffic in Culture: Refiguring Art and Anthropology*. Berkeley, University of California Press.
- MAYNARD, Margaret
2004 *Dress and Globalization*. Manchester, Manchester University Press.
- MILLER, Daniel
1998 Coca-Cola: A Black Sweet Drink from Trinidad. In: MILLER, Daniel (szerk.): *Material Cultures: Why some Things Matter*. 169–187. Chicago, University of Chicago Press.
- MYERS, Fred
2002 *Painting Culture: The Making of an Aboriginal High Art*. Durham, NC, Duke University Press.
- OLSEN, Bjørnar
2004 Steps Towards a Defense of Things. *Nordisk Museologi*, 2, 25–36.
- PELS, Peter
1998 The Spirit of Matter: On Fetish, Rarity, Fact, and Fancy. In: SPYER, Patricia (szerk.): *Border Fetishisms. Material Objects in Unstable Spaces*. 91–121. London, Routledge.
- PESARINI, Angelica
2010 Romanian Gypsy Women in Rome – An Ethnographic Account. *Tsiganologische Mitteilungen*, 51–63.
- PHILLIPS, Ruth B. – STEINER, Christopher B. (szerk.)
1999 *Unpacking Culture: Art and Commodity in Postcolonial Worlds*. Berkeley, CA, University of California Press.
- SAUNDERS, Nicholas J.
1999 Biographies of Brilliance: Pearls, Transformations of Matter and Being, c. AD 1492. *World Archaeology*, 31, 2, 243–257.
- SCHAMBERGER, Karen – SEAR, Martha – WEHNER, Kirsten – WILSON, Jennifer
2008 Living in a Material World: Object Biography and Transnational Lives. In: DEACON, Desley – RUSSELL, Penny – WOOLLACOTT, Angela (szerk.): *Transnational Ties: Australian Lives in the World*. 275–298. Canberra, The Australian National University Press.
- SCHEPER-HUGHES, Nancy
2000 The Global Traffic in Human Organs. *Current Anthropology*, 41, 2, 191–224.

- SIGONA, Nando (szerk.)
 2008 *The „Latest” Public Enemy: Romanian Roma in Italy. The Case Studies of Milan, Bologna, Rome and Naples.* Firenze, osservAzione.
- SOLIMENE, Marco
 2011 „These Romanians have Ruined Italy”. Xoraxané Romá, Romanian Roma and Rome. *Journal of Modern Italian Studies*, 16, 5, 637–51.
- STEINER, Christopher B.
 1994 *African Art in Transit.* Cambridge, Cambridge University Press.
- STRAIGHT, Belinda
 2002 From Samburu Heirloom to New Age Artifact: The Cross-Cultural Consumption of Mporo Marriage Beads. *American Anthropologist*, 104, 1, 7–21.
- SZALAI Andrea
 2009 *Átok, feltételes átok és társadalmi nem erdélyi roma közösségek nyelvi ideológiájában és gyakorlataiban.* PhD-értekezés.
 2010 Nyelvi ideológiák és a társadalmi határok kijelölése egy erdélyi gábor roma közösségben. In: FEISCHMIDT Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom.* 419–430. Budapest, Gondolat Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.
 2012 Átok és kontextualizáció a romani gondozói beszédben. *Nyelvtudomány* (megjelenés alatt).
- THOMAS, Nicholas
 1991 *Entangled Objects: Exchange, Material Culture, and Colonialism in the Pacific.* Cambridge, MA, Harvard University Press.
- TURGEON, Laurier
 1997 The Tale of the Kettle: Odyssey of an Intercultural Object. *Ethnohistory*, 44, 1, 1–29.
- UBEROI, Singh J. P.
 1962 *Politics of the Kula Ring.* Manchester, Manchester University Press.
- VERDERY, Katherine
 1995a 'Caritas': And the Reconceptualization of Money in Romania. *Anthropology Today*, 11, 11, 3–7.
 1995b Faith, Hope, and Caritas in the Land of the Pyramids: Romania, 1990 to 1994. *Comparative Studies in Society and History*, 37, 4, 625–669.
- WEISS, Brad
 1996 Coffee Breaks and Coffee Connections: The Lived Experience of a Commodity in Tanzanian and European Worlds. In: HOWES, David (szerk.): *Cross-cultural Consumption.* 93–105. New York, Routledge.

WILSON, Verity

1999 *Studio and Soirée: Chinese Textiles in Europe and America, 1850 to the Present*. In: PHILLIPS, Ruth B. – STEINER, Christopher B. (szerk.): (1999) *Unpacking Culture: Art and Commodity in Postcolonial Worlds*. 229–242. Berkeley, CA: University of California Press.

WOODWARD, Ian

2007 *Understanding Material Culture*. London, Sage.

PÉTER BERTA

PROPRIETARY CONTEST, BUSINESS ETHICS AND CONFLICT MANAGEMENT

THE POST-SOCIALIST BIOGRAPHY OF A GABOR ROMA PRESTIGE OBJECT:
1992–2012

By applying the logic of “methodological fetishism”, the perspective of things-in-motion as well as the biographic method, the study delineates the post-socialist social career of a highly valued prestige object: a silver roofed tankard possessed by a Romanian Gabor Roma owner. As the piece in question crossed the borders of three Transylvanian Roma groups, and three times went through the processes of de- and re-contextualization, thus it is characterized by a transethnic/transcultural biography. The study pays special attention to the agency associated with this object (the social practices, processes and emotions caused or influenced by it), the transformations concerning its symbolic properties, and its movements between various social contexts and value regimes, as well as to the way the analysis of the aforementioned issues contributes to a deeper understanding of the prestige relations and consumption, morality and business ethics and the way of being successful in two Transylvanian Roma groups. It also reveals how such practices as the politics of difference, identity building and management, and the construction of the relation to the past are connected with each other in the construction of a commodity biography interpreted as a discursive-mnemonic pantheon. That is, how subjects create, manipulate and represent through commodity biographies and ownership histories their own identities as well as their social and economic relations.